

Manuel Arranz Herrero

**L'arquitectura religiosa
a Barcelona en el segle XVIII**

Característiques generals i actuacions significatives

Presentació i edició a càrrec de Ramon Grau

**L'arquitectura religiosa a Barcelona
en el segle XVIII: característiques generals
i actuacions significatives**

Manuel Arranz Herrero

Presentació i edició a càrrec de Ramon Grau

L'arquitectura religiosa a Barcelona en el segle XVIII: característiques generals i actuacions significatives

Manuel Arranz Herrero

Presentació i edició a càrrec de Ramon Grau

©del text, Ramon Grau i Fernández
©de l'edició, Barchinona.cat

Edita Barchinona.cat, s.c.p. - Rocafort 78 bis (8o) - 08015 Barcelona
barchinona@barchinona.cat - www.barchinona.cat
Dipòsit Legal: en tràmit - ISBN: en tràmit
Edició i revisió lingüística: Xavier Cazeneuve i Ana Shelly
Disseny de coberta: Albert Cubeles i Bonet
Disseny i maquetació: Pilar Rubio Tugas - Abril 2016

Ens plau oferir-vos el llibre *L'arquitectura religiosa a Barcelona en el segle XVIII: característiques generals i actuacions significatives*, de Manuel Arranz Herrero, presentat i editat a càrrec de Ramon Grau i Fernández.

La seva publicació forma part de l'homenatge que estem dedicant a Arranz en motiu del 25è aniversari de la seva mort, amb el desig de recordar la seva memòria i reivindicar la seva obra.

Barchinona.cat

Sumari

- 11 **Presentació**
- 17 **L'arquitectura eclesiàstica com a objecte d'estudi estratègic**
- 19 **L'estucat com a tret característic de l'època**
 - Església parroquial de Santa Maria del Mar
 - Església de Sant Sever, de la comunitat de beneficiats de la catedral
 - Església de Santa Margarida, del convent de monges caputxines
 - Església parroquial de Sant Miquel Arcàngel
 - Església de Nostra Senyora del Bonsuccés, del convent de servites
 - Església parroquial de Sant Cugat del Rec
- 33 **Canvis en l'estructura arquitectònica**
 - Les tribunes
 - Els cors elevats
 - Els cimboris
 - Les renovacions totals
- 45 **Variacions dels cadirats i dels retaules majors**
- 51 **Nova sensibilitat estètica a finals del segle XVIII**
- 55 **Apèndix**
 - 1. Les innovacions al conjunt parroquial de Nostra Senyora del Pi, 1804-1816
 - 2. Els problemes estructurals de l'església dels trinitaris calçats, 1776-1808
 - 3. La reconstrucció de la capella de Nostra Senyora de l'Ajuda, 1797-1807
 - 4. L'altar major de l'església parroquial de Sant Just i Sant Pastor, 1803-1816
 - 5. L'altar major de l'església del Carme, 1804-1816
 - 6. Més enllà de l'àmbit eclesiàstic: les obres de Llotja, 1776-1816

Presentació

Els darrers mesos de la seva vida, estiu i tardor de 1990, mentre preparava l'edició de *Mestres d'obres i fusters* i malgrat una salut cada cop més precària, Manuel Arranz afrontà amb il·lusió un nou projecte, que l'havia de portar des de l'estudi històric d'aquells oficis a Barcelona al llarg del Setcents fins a la plasmació escrita d'una llarga tasca d'anàlisi i interpretació dels efectes de llur activitat, no en termes quantitativs –la coneguda transformació i densificació de l'hàbitat urbà–, sinó en l'aspecte qualitatiu, i més concretament com a canvi estètic. No en va un dels resultats de l'estudi biogràfic dels constructors setcentistes havia estat la detecció de llur voluntat d'assimilar innovacions formals i l'esforç per adaptar-se als canvis estilístics promoguts pels agents de la Corona, primer amb la intervenció dels enginyers militars arran de l'ocupació de la plaça el 1714 i, des de mitjan segle, amb l'autoritat assignada a l'Acadèmia de San Fernando.

Enmig d'una molt diversificada activitat historiogràfica mantinguda fins al final, i amb freqüència determinada per la voluntat de col·laborar amb entitats locals i amb altres professionals que li era pròpia, probablement aquesta deriva cap a l'estudi estètic esdevingué la seva parcel·la més personal i estimada.

El 30 de setembre Arranz va deixar en suport informàtic, i amb el títol "L'arquitectura religiosa a Barcelona en el segle XVIII: característiques generals i actuacions significatives", un document de treball que és un text estroncat, sense una estructura tancada i que, en bona part, consisteix en una juxtaposició d'esquemes o enunciats de les qüestions que volia desenvolupar i de les incògnites a resoldre amb més recerca. Ara bé, conté també passatges que expressen amb molta força, tant les seves idees sobre la dinàmica estètica a la ciutat i sobre la manera d'afrontar-ne l'estudi, com algunes de les conclusions derivades de la seva familiarització amb l'activitat dels constructors i decoradors setcentistes.

Fins almenys el dia 22 de novembre, Arranz va continuar organitzant i traspasant a l'ordinador les dades que tenia recollides en fitxes i apunts manuscrits sobre l'arquitectura barcelonina –de manera més exhaustiva la referida a esglésies i convents, però sense excloure les empreses més notables en els àmbits civil i militar–, per tenir-les a punt com a base d'un escrit definitiu que no va ser a temps d'arrodonir i anotar.

Sovint les informacions aplegades en aquests documents sobre edificis i conjunts urbans barcelonins remunten als orígens respectius, l'Edat Mitjana o el temps de la Contrareforma. A partir del segle XVII, sobretot, les dades poden derivar ja de la consulta directa de fonts manuscrites. I sens dubte, aquesta aportació arxivística es fa més densa a partir de l'inici del XVIII, que Arranz havia explorat sencer en la seva tesi doctoral pel que fa a l'activitat dels professionals de la construcció. Ara bé, la part més considerable de les dades reunides a la tardor de 1990 –i el que constitueix la base empírica més rellevant per al nou treball de síntesi interpretativa que l'historiador afrontava aleshores– procedeix d'una pacient explotació de les observacions del cèlebre baró de Maldà, en els cinquanta-dos volums del seu *Calaix de sastre* (en la versió custodiada a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, on els dos primers volums són els originals i la resta còpies) i, secundàriament, en el manuscrit 402 de la Biblioteca de Catalunya, actualment titulat *Villes i ciutats de Catalunya (1791)*, que Arranz considerava elaborat entre 1790 i 1795.

El dietari del baró de Maldà, que abasta el període comprès entre els anys 1769 i 1816, es va anar eixamplant a partir d'un inici relativament modest. En efecte, si el primer volum, que comprèn una quinzena d'anys, des del juliol de 1769 fins a l'abril de 1785, consta de 390 pàgines, el segon, en què arribà a completar l'any 1787, en té 354 per a una mica més d'un any i mig. A partir d'aquí es produeix un increment sostingut que porta a ultrapassar les 800 pàgines anuals el 1794, les 1.000 el 1799 i arribar a uns pics de 1.351 i 1.367 els anys 1802 i 1804, respectivament. A partir d'aquest màxim absolut, la dimensió minva, però es manté sempre per damunt de les 700 pàgines per any fins el 1816, quan el dietari davalla fins a les 628. Com a reflex d'una passió cada cop més accentuada per aquesta ac-

tivitat privada d'escriptor, l'amplitud que va anar prenent el *Calaix de sastre* comporta sempre més proximitat en la crònica de l'actualitat barcelonina i més detallisme en les descripcions físiques.

Els perfils cronològics i les peculiaritats de la font predilecta foren assumits per Manuel Arranz en la primera fase de la seva nova incursió en l'àmbit de l'arquitectura i l'art del Setcents barceloní i, sens dubte, són rellevants per a l'orientació dels esquemes que ens han arribat.

D'una banda, ara deixa pràcticament al marge un dels aspectes més destacats des dels punts de vista tècnic i estètic dins la seva recerca doctoral, com és la influència positiva dels enginyers militars sobre els mestres d'obres civils arran de la implantació del règim borbònic el 1714, palesada en la construcció urbana al llarg de tot el segle, així com, més en general, resten molt en segon terme les obres dels dos primers terços del Setcents. És a dir, el treball de 1990 explota una font, el *Calaix de sastre*, que Arranz havia anat consultant des del començament de la seva carrera com a investigador, però el nou projecte la utilitza al servei d'una voluntat d'anar més enllà, cronològicament i temàticament.

D'altra banda, la informació del baró de Maldà sobre els canvis soferts pels edificis es fa més densa com més s'avança cap a la crisi de 1808-1814, i això amb independència de la importància de les intervencions. Les més breus anotacions del parell d'anys de postguerra i aparent retorn a l'estat de coses anterior són ara llegides inevitablement com un epíleg, i també com l'anunci d'una nova època que sabem que l'aristòcrata no havia de presenciar. Arranz accepta contemplar els primers anys del segle XIX, tan farcits d'informació, com una culminació i un mirall de tota la trajectòria urbana setcentista.

I finalment, la mateixa inexpertesa de Rafael d'Amat en termes de tècniques arquitectòniques i artístiques i l'afany d'arribar al màxim detall en les descripcions fan que centri l'atenció en els efectes purament visuals. Els canvis d'imatge dels temples són el resultat de la confluència d'intervencions de natura diversa, però el baró de Maldà situa en primer pla la variació en el tractament de les superfícies: murs, obertures, retaules. És una informació preciosa sobre intervencions d'impacte immediat però reversibles

amb facilitat i efectivament esborrades ben sovint –en alguns casos per noves reformes, en d’altres per la desaparició dels edificis a causa de la revolució liberal– al llarg del segle XIX, que és quan els historiadors de l’art van començar a estudiar amb rigor el patrimoni monumental de Barcelona. Per això, en controlar aquesta font, Manuel Arranz pot rescatar dades i estadis sovint desconeguts pels estudiosos i, així, avançar cap a una caracterització específica de l’estètica de les dècades de 1770, 1780, 1790 i 1800. Sobre el teló de fons del seu coneixement profund de l’activitat de mestres d’obres i arquitectes setcentistes, aquestes quatre dècades afloren com el temps del trànsit estilístic entre el barroc – aplicat des de feia molts anys als principals edificis de la ciutat i ben arrelat en la pràctica dels constructors i artistes locals– i el neoclassicisme que mirava d’imposar l’Acadèmia patrocinada per la Corona, amb la modalitat del rococó en una relació ambígua amb aquelles dues grans fases del desenvolupament artístic europeu.

La valoració que Arranz fa d’aquests esforços de modernització és una bona mostra del seu característic realisme historiogràfic, oposat a qualsevol tipus de mitificació i obert a la ironia. En l’aspecte decoratiu, destaca que la tècnica de l’estucat serveix per fer més lluminosos els interiors, però també per fingir els materials nobles que exigia l’autoritat acadèmica. I en l’àmbit pròpiament arquitectònic, remarca la subsistència d’uns límits tècnics dels constructors locals que sovint freguen la incompetència. Tot plegat corrobora, als ulls de l’historiador, la posició secundària de Barcelona en el context de l’art europeu d’aquell temps.

Oferim a continuació una edició de l’esmentat escrit de síntesi datat el 30 de setembre de 1990, sotmès a un tractament destinat a presentar-ne la seqüència lògica d’idees, posar en relleu els arguments particulars amb la màxima claredat possible i establir els vincles amb la base documental. Hem inserit en el text les citacions més rellevants extretes de les fonts setcentistes que Arranz va deixar recollides en els mencionats documents auxiliars sobre conjunts arquitectònics i transcrites, per tant, per ell mateix. Sens dubte, l’historiador les tenia presents mentre anava sistematitzant l’escrit de síntesi, i, fins i tot, en molts casos, les va deixar expressament anunciades. També hi són incorporades algunes observa-

cions del mateix Arranz sobre els edificis estudiats, en diàleg amb les fonts i amb la bibliografia específica. Hem utilitzat les notes per donar cabuda a més informacions puntuals elaborades per l'historiador, i finalment, hi afegim un apèndix sobre sis dels processos de transformació d'edificis més atentament observats pel dietarista del Setcents i resseguits per Arranz com a més significatius dels canvis estètics que perseguia el seu estudi.

L'arquitectura eclesiàstica com a objecte d'estudi estratègic

El document de treball comença amb un apunt o recordatori posat entre parèntesis sobre un tema molt significatiu des del punt de vista de les recerques anteriors d'Arranz, perquè es relaciona amb l'eclipsi dels privilegis corporatius i la renovació dels oficis a la darrera part del segle XVIII:

(El retrocés de la fusta i el triomf de l'estuc... Els estucadors de vegades són estrangers: la renovació de la fesomia interior de Santa Maria del Mar, el 1779-1780, la fan uns italians...).

No és fins gairebé el final de l'escrit, en recuperar per darrera vegada aquest canvi de materials, tècniques i agents executors, que l'autor expressa el sentit de l'estratègia d'anàlisi que l'ha portat a concentrar l'atenció en les esglésies de la ciutat:

L'extensió de l'estuc permet d'afirmar que, a la segona meitat del XVIII, encara molt sovint és l'Església la institució que dona la pauta en l'àmbit artístic, estètic. La difusió de l'estuc i la seva aplicació a residències senyoriales suposa que es traslladen a la vida civil –i a l'art civil– els plantejaments, les normes i els esquemes que prèviament han estat acceptats en l'àmbit eclesiàstic. L'art barceloní –i català–, un art provincial, escassament creatiu, mimètic respecte del que es fa a Madrid, a París o a Roma, en bona mesura segueix tutelat per l'Església. La societat secular, per anar a la segura, s'adapta al que diu o al que fa l'Església. Quan una manera de fer ja ha estat plenament assimilada pels eclesiàstics, la pot fer seva la resta de la societat.

Així, doncs, l'estudi de l'art eclesiàstic és abordat per Arranz com un primer pas lògic abans d'afrontar les transformacions en l'arquitectura civil i, en general, en el paisatge urbà barceloní.

L'estucat com a tret característic de l'època

Com hem advertit abans, l'atenció a l'estucat com a element característic de l'època és recurrent al llarg del document que editem. En una de les parts no desenvolupades del seu esquema, Arranz anuncia la intenció d'estudiar la penetració del neoclassicisme en els àmbits de l'arquitectura, de la pintura i de l'escultura; però sols inclou detalls pel que fa a les arts decoratives, on indica els següents canvis:

L'extinció de la corporació de pintors de vidrieres.¹ La creixent presència dels estucadors: al començament, molts són estrangers (italians, alemanys del sud, etc.), però després també són nombrosos els del país. La serralleria: les baranes en forma de fletxa que Cirici Pellicer havia localitzat als Agonitzants i que considerava com una "importació" de la França revolucionària i napoleònica.²

Pel que fa a l'estucat, Arranz estableix les fases de la seva generalització, primer en l'arquitectura eclesiàstica i després en la civil:

La presència de l'estucat comença en l'interior dels temples, i rep un notable impuls amb la disposició del govern central que prohibeix els altars i retaules de fusta –amb el pretext dels incendis– i recomana els de pedra, marbres, jaspis, estuc, etc. En el darrer terç del XVIII, a més d'emprar-se en la decoració interior de molts temples, fa acte de presència a

1. Vegeu Apèndix 5, notícia del dia 18 d'abril de 1808.

2. Alexandre CIRICI, *Barcelona pam a pam*, Barcelona, Teide, 1972, 2a ed., pàg. 285: «...l'edifici que dona al carrer que estem visitant fou construït el 1803. La capella, de model contrareformista, amb cúpula abaixada al creuer, té la façana d'estil imperi (acabada l'any 1827), amb les típiques sagetes napoleòniques als ferros de les llunetes».

nombroses residències de l'aristocràcia i de la burgesia: la marquesa de Moja encara recorre a la pintura al fresc per guarnir el saló principal del seu palau, però el baró de Castellet utilitzarà exclusivament l'estuc en la peça més significativa de la seva mansió del carrer de Montcada. És a dir, a les acaballes del segle, l'estuc esdevé el material i la tècnica dels senyorials salons de les classes benestants barceloneses.

Dels interiors eclesiàstics i palauencs els estucats passen als paraments exteriors dels edificis:

L'estuc, un material relativament delicat i vulnerable a la intempèrie, triga una mica a sortir a l'exterior –a les façanes– de forma massiva.

Pel que fa als paraments exteriors, Arranz descriu el ventall de tractaments visibles a la Barcelona setcentista:

A la segona meitat del segle XVIII, les façanes dels edificis –públics, privats, civils, religiosos, etc.– poden presentar aquests tractaments: pedra vista (pedra picada, és a dir carreus regulars ben treballats; “mamposteria”, “opus incertum”, “maçoneria”; tàpia o rajola vista, poc freqüent); arrebossat; arrebossat i pintura amb mangra (vermell), anyil (blau), etc.; esgrafiat; pintura al fresc (palau episcopal i palau Moja); estucat (Duana).

L'esgrafiat és considerat per Arranz propi del barroc i el rococó, mentre que l'estucat ho seria del neoclàssic. En qualsevol cas:

Després de 1814, l'esgrafiat pràcticament desapareix, mentre que l'estucat guanya terreny.

Tanmateix, la significació neoclàssica de l'estucat és sotmesa a una consideració crítica:

Aquest material pobre permetrà de crear la il·lusió de marbres de totes menes, jaspis i altres materials rics. La seve-

ritat de les formes del “protoneoclassicisme” queda força atenuada pel cromatisme dels falsos jaspis i marbres obtinguts gràcies a l'estuc. Ens trobem amb un anacronisme que genera una situació un xic paradoxal: l'estuc, que havia estat un dels materials més característics del barroc romà, esdevé un element clau del neoclassicisme barceloní, un neoclassicisme força peculiar, sens dubte.

La peculiaritat és especificada en l'enunciat corresponent dins l'esquema dedicat a enumerar els canvis arquitectònics, escultòrics i decoratius dels temples barcelonins:

Renovació de la decoració interior en una línia acadèmica o “protoneoclassicista”: supressió de pintures polícromes de caire barroc i “emblanquinament”, de vegades enriquit amb “jaspeados”. Molt sovint, el cromatisme d'aquestes decoracions està més a prop de la sensibilitat rococó que de la neoclàssica: colors verd ametlló, salmó, rosat, jaspisats on es combinen el rosa i el verd clar, o el groc i el verd maragda, etc.

El 1774, el *Calaix de sastre* ofereix una primera informació sobre interessants innovacions que facilitaren aquest tipus d'operació:

«En lo mes de setembre [de 1774] se blanquejaren de nou per uns italians que vingueren, sens ajuda de bastides, sí que sols de escales de mà, unidas unas sobre otras, las iglésias de Santa Mònica, Sant Cayetano y parròquia de Sant Just, fent-ho ab la major facilitat, arribant las escalas fins a las bòbedas, y mudant-las de puesto».³

3. *AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), Co6. Col·lecció de manuscrits patrimonials, Ms. A-201 a A-252: Rafael D'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ, *Calaix de sastre* (1769-1816), vol. I, pàg. 31). A partir d'ara citat com a *Calaix de sastre*. L'edició moderna, a càrrec de Ramon Boixareu (Barcelona, Curial, 1987-2003, 11 volums), consta d'una àmplia selecció d'entrades del dietari, però sols una mínima part de les seleccionades versen sobre les matèries estudiades aquí per Manuel Arranz (n'indicarem les coincidències en tots els casos).

Com anota Arranz, el baró de Maldà fa referència a aquests equips d'emblanquinadors el novembre de 1776, a propòsit de l'església dels trinitaris calçats:

«Dia 3 de novembre de 1776, havent entrat yo a la iglésia de trinitaris calçats per ohir missa, he reparat ser renovat lo cimbori y blanquejat novament ab sa mitja taronja, no quedant posadas per encara las quatre vidrieras en los lluminars del referit cimbori, continuant-se a blanquejar tot lo interior de aquella iglésia, per necessitar-ho bastant. Ignoro si su ho han emprès uns italians que passaren per aquí, per sols ab escalas llargas, que ells mateixos se las guian, emblanquinan a iglésias, per més elevadas sian, fàcilment».⁴

Sobre l'activitat d'artesans estrangers en la decoració arquitectònica, Arranz afegeix uns apunts que palesen que es va tractar d'un fenomen recurrent:

En el segle XIX, la influència forana –estrangera– en l'àmbit de les arts decoratives aplicades a l'arquitectura continua essent molt forta a Barcelona i al conjunt de Catalunya. Cal pensar que continua havent una arribada d'estucadors forasters (italians, bavaresos, del país de Baden, suïssos: s'hauria d'estudiar el tema). Arriben guixaires (*platers*) francesos, com el rebesavi de Frederic-Pau Verrié. Cal recordar que els plafons de terracota, tan típics de l'arquitectura isabelina o romàntica, procedeixen de Tolosa de Llenguadoc, segons que sembla. I Teresa Navas afirma que els emmotllats de morter de calç (pedra artificial) procedeixen de Marsella.

De la presentació general, Manuel Arranz passa a una generosa enumeració d'exemples que encara es pot ampliar acudint a d'altres documents de la sèrie que anirem treient a la llum (vegeu també,

4. *Calaix de sastre*, I, pàg. 65.

en aquest mateix sentit, algunes de les seqüències de notícies a l'Apèndix).⁵

Església parroquial de Santa Maria del Mar

L'estucat de l'església de Santa Maria del Mar, entre agost de 1779 i febrer de 1780, és un complement o seqüela dels canvis encetats el 1769, que veurem més endavant, amb la substitució de l'inacabat retaule barroc de l'altar major per un baldaquí monumental i el trasllat del cadirat del cor, que era al bell mig de la nau principal, a la part posterior del nou altar:

«Se diu també haver-se comensat a blanquejar una de las capellas dintre de la iglésia parroquial de Santa Maria, per continuar-se, luego de concluidas, a donar color de perla a tota aquella sumptuosa fàbrica, sent ya casi lo cor nou apte per poder-s'i residir lo dia primer del any que ve de 1780».⁶

«Continua-se en blanquejar la fàbrica interior de la parroquial iglésia de Santa Maria, y en efecte, tot lo tros renovat apar molt bé, y més clara, unint-s'i la uniformitat de las vidrieras grans de aquella espaciosa nau, posats de nou molts dels vidres hi havia romputs; y perficionada tota aquella obra, apareixerà tota diferent de lo que la havíam vista».⁷

«La iglésia de Santa Maria del Mar queda blanquejada la mitat, y apar altre tant més clara, sent netas y renovadas las vidrieras. Lo tabernàculo queda ya desembarazat de

5. Especialment: Apèndix 1, sobre l'església parroquial del Pi, notícies entre juliol i octubre de 1806; i Apèndix 2, sobre l'església dels trinitaris calçats, a més de la notícia de 1776 que destaca Arranz, els treballs dels primers anys de la dècada de 1790, malaguanyats a causa de la ruïna parcial de l'edifici i represos el 1799.

6. *Calaix de sastre*, I, pàg. 170, agost de 1779; ed. Boixareu, I, pàg. 81.

7. *Calaix de sastre*, I, pàg. 172-173, finals d'agost de 1779.

las bastidas y se repara la magnificència y primor de aquell domo, al que de avuy a un any se espera col·locar-s'i lo Santíssim».⁸

«La iglésia queda del tot blanquejada, y doradas las claus o medallas de las bòbedas, etc.».⁹

Evidentment, el baró de Maldà es refereix a aquesta operació en el seu escrit dels anys 1790-1795:

«[...] donada per uns italians blanchura color de perla a tot lo interior de aquella iglésia; dorats tots los archs de las capellas, capitells de las columnas, claus o medallas de las bòbedas, que apar tot diferent de com estava antes de hermo-sear-se o renovar-se».¹⁰

És de notar que la intervenció a Santa Maria del Mar és conceptualment molt senzilla i destinada a subratllar els trets originals del temple, és a dir la seva articulació gòtica.

Església de Sant Sever, de la comunitat de beneficiats de la catedral

Entre novembre de 1788 i abril de l'any següent és tractada pels es-tucadors la menuda església barroca de Sant Sever, de la comunitat de beneficiats de la catedral. Sobre la construcció i evolució d'aquest temple en els anys de traspàs entre els segles XVII i XVIII, Arranz fa algunes precisions cronològiques: com ara, que la llicència per a l'erecció de la primitiva capella data de 1689, o que, si la col·locació de la primera pedra de la segona església tingué lloc el 9 d'agost de 1699, l'inici efectiu de les obres potser es produí el 1700.¹¹ També hi

8. *Calaix de sastre*, I, pàg. 174-175, tardor de 1779.

9. *Calaix de sastre*, I, pàg. 186, 14-II-1780.

10. *BC* (Biblioteca de Catalunya), Ms. 402, f. 13.

11. *ADB* (Arxiu Diocesà de Barcelona), Comune, 1689, f. 90. Amb aquesta infor-

fa constar una avaluació del temple, i especialment de la portada, obra de l'escultor Jeroni Escarabatxeres, gendre i col·laborador del mestre d'obres encarregat de la construcció, Jaume Arnaudies:

Des del punt de vista arquitectònic, l'església de Sant Sever és d'una gran simplicitat i no presenta dificultats constructives. En la portada no hi ha volums, és una portada plana. Això queda "compensat" amb una decoració relativament rica, mitjançant una ornamentació menuda que sembla que s'inspira en el plateresc.¹²

Sobre la neteja de l'interior, enfosquit per l'activitat cultural, i el nou estucat amb diversificació cromàtica, que el 1788 ocultà però no destruï els esgrafiats obra del mateix Escarabatxeres (van poder ser rescatats el 1911), el baró de Maldà anota:

«Cosa de 8 o 9 dias al present 4 de novembre se comensà a emblanquinar tot lo dintre de la iglésia de Sant Sever a gastos de sos capellans, trayent-se tot aquell negre de las

mació arxivística, Arranz esmena la datació donada per Jaime VILLANUEVA (*Viage literario a las iglesias de España*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1851, pàg. 71), segons qui el benedictí fra Benito Ignacio de Salazar, bisbe de Barcelona entre 1683 i 1691, «concedió que se erigiese la capilla de San Severo junto al palacio [episcopal] y catedral a favor de la congregación de clérigos de la misma. Fue esto a 28 de mayo de 1691». Seguint el llibre dels consells de la comunitat, Pilar LLOPART («Un monumento del barroco barcelonés: la iglesia de San Severo», *D'Art. Revista del Departamento de Historia del Arte de la Universidad de Barcelona*, 3-4 (1977), pàg. 31-32, fa remuntar les gestions a l'any 1690. Sobre l'inici de l'obra del segon temple, Arranz recull la notícia de Narciso FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, Barcelona, Joseph Llopis, 1709, vol. III, pàg. 456.

12. Arranz coincideix aquí amb LLOPART «Un monumento...», pàg. 38. En altres passatges de la seva síntesi, Arranz addueix la condició professional de l'autor de la portada de Sant Sever, Jeroni Escarabatxeres, escultor i fuster, com un indicatiu de la incapacitat o inferioritat compositiva dels mestres d'obres de començament del segle XVIII. Més detalls a: Manuel ARRANZ, *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII*, Barcelona, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona, 1991, pàg. 16 (Arnaudies) i 144 (Escarabatxeres).

parets, per posar-se a pintar de un vert clar color de admelló. Se ha emprès lo de escatar-se y enguixar-se a totas las tribunas y la caixa del orga, per pasar-se últimament tot a dorar. En lo tal dia 4 de novembre, menos la doradura de las tribunas quedaba casi llest tot lo demés excepto la vidriera del òvul del cor, que se ha fet nova y ohí dir de si se posarà demà 5. Se han limpiadas las demés vidrieras de dita iglésia dels capellans de Sant Sever y també los dos quadros grans a una y altra vanda del presbiteri, que bastant ho necessitaban aquellas pinturas; hi ohit referir per un dels mateixos capellans que se hi farian uns ascons, no sé si pintats de escur y dorats, a una y altra part de dit presbiteri; pintant-se item de est color lo cancell y porta de la iglésia».¹³

Després de descriure la funció celebrada el dia de Sant Sever (6 de novembre):

«Per tal diada quedaba la iglésia, com ya tinch notat, sí sols una o dos de las tribunas a una y altre vanda del presbiteri color de admelló clar, y perfiladas part de or o colradura; de aquest color lo cancell de la porta de la iglésia; florons dorats al mitg de cada bòbeda, y los dos quadros renovats ab marcs dorats a una y altre part de presbiteri sota de las tribunas. Fora las cortinas dels portalets de la capella dels Dolors y sagristia; treta de la vora del portalet de dita sagristia la campaneta de tocar a missa per ser col·locada en altre puesto, etc.».¹⁴

I finalment:

«Queda del tot llesta en adornos la iglésia de Sant Sever, havent-se aïdit en los portalets de la sagristia y capella dels Dolors un parell de columnas ab sos frisos y cornisas ab uns gerros sobre, y un escut al mitg ab la mitra de Sant Sever, lo que tot queda blanch, pintada de color de perla

13. *Calaix de sastre*, III, pàg. 132-133, 4-XI-1788.

14. *Calaix de sastre*, III, pàg. 135-136.

la varandilla del presbiteri; tot lo demás llest, sols lo floró sota de la volta del cor, que se platea per donar-s'i colradura, com tots los demás de la bòveda, sent ya doradas totas las tribunas y la caixa del orga».¹⁵

Església de Santa Margarida, del convent de monges caputxines

Sobre el convent de monges caputxines de Barcelona, construït a la primera meitat del segle XVII, Arranz va trobar documentació que fa palès que l'edifici, de mala construcció, va haver d'afrontar reparacions importants el 1762, encara en curs el 1776, quan les monges van obtenir una subvenció municipal per continuar les obres.¹⁶ El 1792, l'estucat de l'església, d'acord amb la pauta de colors que l'historiador ha presentat com a més rococó que neoclàssica, té lloc dins d'una operació per donar més llum que potser implica noves obertures o, almenys, vestir-les amb vidres blancs i, sobretot, la retirada o eliminació de pintures enfosquides, tant frescos com quadros, que, en qualsevol cas, no mereixen l'estima del dietarista:

15. *Calaix de sastre*, IV, pàg. 120, 23-IV-1789.

16. El 17 d'agost de 1776 l'abadessa i comunitat de monges caputxines de Barcelona (convent de Santa Margarida la Reial) manifesten al rei que l'any 1762 van rebre 12.000 rals (del rei?) per a obres imprescindibles; i que en aquest moment (1776) cal «practicar varios reparos en la parte interior y exterior de los tejados, pues que, por su mala construcción y por las demás circunstancias que refieren los peritos [...], se llueve e introduce la agua [...], necesitándose unas dos mil libras para la recomposición». La peritació, feta per encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona, la sotscriuen Pau Mas, mestre de cases, i Pau Planes, fuster. Aquesta petició va arribar al govern central, el qual va demanar el parer de l'Audiència de Catalunya, i aquesta, al seu torn, va sol·licitar un informe de l'Ajuntament, el qual, amb escrit de 24 de desembre de 1776, va proposar, d'acord amb una suggerència de les mateixes monges, el lliurament de 200 lliures anuals, durant 6 anys, amb càrrec al «reliquo de carnes» (AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 1D-IV, *Político: Representacions*, 1776, f. 459-463).

«Avui matí he vist emblanquinada la iglésia de las monjas caputxinas de aquesta ciutat per part de dintre, y treta així mateix a tota aquella pintura grullera de las parets y volta immediata al altar major. També haver-se jaspeat de color vert de esmeralda, de rosa y pedra, ab perfils daurats, lo retaule del Sant Christo, col·locat en una curiosa pastera, y igualment lo retaule primorós en sa hechura, a la part del Evangelí. Y actualment se pasa a dorar o jaspear lo de frente de ést de Santa Margarida, verge y màrtir. La iglésia queda més clara ab esta nova blancura de paret, y me ha paregut haver-se obert a altre lluminar o lo que queda, nous los vidres blanchs. Tal obra és de alguns tres mesos. També quedan fora dos quadros o lienzos que hi havia sobre de uns portallets a un costat y altre del presbiteri, al costat de la volta».¹⁷

Església parroquial de Sant Miquel Arcàngel

Maldà tampoc no expressa cap recança per la desaparició de les pintures de la volta de la parròquia de Sant Miquel Arcàngel, el gener de 1793, en una operació semblant a la de Santa Margarida:

«La bòveda de la iglésia parroquial de Sant Miquel queda novament emblanquinada; per consegüent, fora las pinturas que hi havia en ditas parets, continuant-se ab lo temps de emblanquinar a tota la iglésia. Queda, no sé si ya de temps, treballat de fusta y escultura lo retaule ab la figura de bulto de Santa Llúcia, verge y màrtir, situat que queda al costat de la capella y altar del Sepulcre o del Perdó, en la mencionada parroquial iglésia».¹⁸

En aquest cas, però, sembla que es podria tractar d'una decoració força valuosa. Arranz recull les notícies que la bibliografia moderna

17. *Calaix de sastre*, VII, pàg. 549-550, 19-XII-1792.

18. *Calaix de sastre*, VIII, pàg. 28-29.

dóna sobre la seva autoria. Les pintures foren projectades pel cèlebre Ferdinando Galli Bibiena i iniciades el 1711, amb ajut d'Antoni Viladomat, però van quedar aleshores incompletes, fins que el 1752 fou cridat a completar-les Josep Vinyals i Miró.¹⁹ El mateix estudiós contemporani afirma que les pintures desaparegueren «amb la destrucció del temple l'any 1868»,²⁰ però Arranz puntualitza:

Com constata el baró de Maldà, aquesta desaparició és anterior, i té altres motius: té lloc el 1792-1793 per un canvi en la sensibilitat estètica dels estaments dirigents de la societat, que estan assimilant un peculiar “gust neoclàssic” o, més correctament, l'academicisme que arriba de Madrid, de París i d'altres ciutats.

Església de Nostra Senyora del Bonsuccés, del convent de servites

També el 1798, el temple conventual de Bonsuccés, obert al culte el 1635,²¹ és sotmès a una operació de supressió de pintures antigues i nova decoració, més clara, com a culminació d'unes obres d'ampliació:

«En la iglésia del Bonsuccés quedan fora las virtuts pintadas, y blanch lo que era pintura de tals figuras, corresponent també blanch lo de sota, que era enrajolat de Valèn-

19. Joan-Ramon TRIADÓ, *L'època del barroc, s. XVII-XVIII (Història de l'art català, vol. IV)*, Barcelona, Edicions 62, 1984, pàg. 206.

20. TRIADÓ, *L'època del barroc...*, pàg. 132.

21. El 4 de març de 1635 s'inicià el culte en el temple del convent del Bonsuccés (Andrés Avelino PI Y ARIMON, *Barcelona antigua y moderna*, Barcelona, T. Gorchs, 1854, vol. I, pàg. 557). La cerimònia es troba descrita al *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1892-1975, vol. XI, pàg. 381: s'hi diu que el Santíssim Sagrament és traslladat «a la capella nova que dits pares del Bonsuccés han feta fer y construir a la altra part del carrer, devant la capella vella».

cia, parexent més clara la iglésia ab esta blancura, si bé algo grullera y més clara ab las 3 oberturas del capdevall». ²²

Tot i que, en aquest cas, són respectades les pintures de la Glòria i els quatre evangelistes de la cúpula i les petxines:

«La iglésia del Bonsuccés queda tota blanca fins als 4 ànguls en què quedan pintats los 4 sants evangelistas, que no se han esborrats, ni la demás pintura de la Glòria en sa mitja taronja, parexent la iglésia molt més clara». ²³

Església parroquial de Sant Cugat del Rec

El 1800 el baró de Maldà es fa ressò dels rumors de renovació del revestiment de les parets de la vella parròquia de Sant Cugat, remodelada el 1628:

«...y dir-se també de si se emblanquinarà dita iglésia de Sant Cugat per a què quèdia més clara, trayent-sa totas aquellas pinturas, las més descrostadas, de sas parets interiors de la bòbeda, que la fan prou fosca, ab los lluminars rodons petits, sent impossible per ara fer-se la iglésia nova [per manca de diner]». ²⁴

Per Setmana Santa de 1805, l'operació havia estat tirada endavant:

«En ma visita de Estacions o Monuments en est matí en iglésias, he vist la [església] de Sant Cugat del Rech o parroquial blanca tota y més clara en sos òvuls rodons de la dreta, y fora per consegüent tot aquell florejat dorat o pintat de la paret, molt de ell descrostat de tan vell, suplint ya aixís de iglésia nova la dita parroquial de Sant Cugat, que

22. *Calaix de sastre*, XVII, pàg. 149, 2-IX-1798.

23. *Calaix de sastre*, XVII, pàg. 268, 21-X-1798.

24. *Calaix de sastre*, XX, pàg. 596, 17-VI-1800.

anys atràs pensaba construir-se, y, no venint bé lo temps ab tantas guerras y misèria, y actualment dels inglesos, se queda aixís millorada».²⁵

Les reformes, sempre en el mateix sentit, es repetiren a la postguerra de 1814:

«Queda desembarazada la parroquial iglésia de Sant Cugat del Rech, a més de quedar tota blanca, com ya la vagí en lo any passat; en est matí vista, comensadas las Quaranta Horas, en totas las dos alas del presbiteri de totas aquellas tribunas enguixadas, quedant dos petitas tribunas a un y altra costat de dit presbiteri y ab major claror que no antes en aquells òculs ab vidrieras en la predita iglésia».²⁶

25. *Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 41, 12-IV-1805.

26. *Calaix de sastre*, LII, pàg. 64, 9-VIII-1816.

Canvis en l'estructura arquitectònica

Com ja ha estat indicat, els estucats de les esglésies setcentistes sovint formaven part de programes de modernització que havien començat amb obres majors, a càrrec de mestres d'obres o arquitectes, i anaven associats o eren continuats amb tasques de renovació dels altars, on els escultors, doradors i pintors tenien un paper predominant. Entre els canvis estructurals, Manuel Arranz, en un esquema que hem de considerar incomplet, destaca: la construcció de tribunes sobre les naus laterals o sobre les capelles, la construcció de cors elevats sobre els portals d'entrada, l'addició de cimboris de creuer i les renovacions totals de les esglésies. No és considerat de manera directa el cas de l'ampliació dels temples, tot i que, com veurem, en alguns casos va associada a la construcció de cimboris o de cors elevats a l'entrada principal del temple.

D'altra banda, Arranz deixa plantejada una altra possibilitat que havia constatat fora de Barcelona però que no arribà a explorar a la ciutat:

Caldria veure si a Barcelona es donen casos com el de l'església parroquial de Santa Maria de la Secuita (Camp de Tarragona), on una estructura de coberta medieval a base d'encavallades de fusta policromades (no gaire diferents de les de Santa Àgata de Barcelona?) és "amagada" o "emascarada" per una volta de rajola –volta de canó amb llunetes– construïda sota de l'estructura línia i sense alterar la funció estructural d'aquesta. És a dir, a la Secuita la volta de rajola té exclusivament una funció decorativa. El cas de la Secuita, amb "correccions", es dona a d'altres indrets de la Catalunya Nova i és assimilable al que passa amb la catedral de València, amb la de la Seu d'Urgell, etc. Ara bé, a Barcelona, no conec cap cas, però això no vol dir que no se'n donés cap; s'hauria de fer un "repàs" i veure-ho.

Les tribunes

Enunciat de Manuel Arranz:

Temples dels segles anteriors es doten de tribunes sobre les naus laterals –o sobre les capelles laterals– al llarg del segle XVIII. Generalment, són tribunes amb gelosies. Els models, sens dubte, són Betlem i Sant Agustí Nou.

La descripció més clara d'aquest gènere d'operació, amb menció del seu referent principal, l'església de Betlem, reconstruïda entre 1681 i 1732 segons precisa Arranz,²⁷ és la referida a la transformació de l'església dels trinitaris calçats (actual temple parroquial de Sant Jaume) el 1792, que forma part d'un complex procés que serà objecte d'atenció més avall:

«En dita iglésia se pasan a abaxar las voltas de las dos capellas més immediatas al cruzero, frente la una de l'altra, per guarnir-se tribunas o celosias, com en la iglésia de Betlem, y aixís en todas las demás oberturas sobre de las capellas, comensant-i ya a treballar a un costat, que és lo altar de Sant Rafel Arcàngel, que és de casa Llampillas, qual altar queda tot tapat».²⁸

27. El 7 d'octubre de 1671, es cala foc a l'església de Betlem; cremen totalment algunes capelles i queda danyada la major part del temple (*Dietari de l'Antich Consell ...*, vol. XIX, pàg. 34-35). El juliol de 1680 es pretén refer l'església de la Companyia de Jesús per ser petita, i es demana l'establiment emfiteutic d'un terreny públic contigu al temple (ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), Batllia, 2a classe, Aa, vol. 20, f. 1-3). La col·locació de la primera pedra del nou temple es posa el 8 d'abril de 1681, amb assistència del bisbe, del virrei, de l'Audiència i dels consellers (*Dietari de l'Antich Consell...*, vol. XX, pàg. 57-58). El maig de 1729 l'Audiència i el capità general són convidats a assistir als actes de translació del Santíssim al nou temple de Betlem (ACA, Audiència, reg. 142, f. 167v-168v). La data que se sol donar com a conclusió de les obres dels temple és l'any 1732.

28. *Calaix de sastre*, VII, pàg. 50, 3-II-1792. Vegeu Apèndix II.

També a la primera part de la dècada de 1790 el temple parroquial de Sant Jaume (que era al solar de l'actual plaça homònima) fou objecte d'una renovació molt àmplia, que Rafael d'Amat descriu en aquest cas de manera sintètica en el manuscrit conservat a la Biblioteca de Catalunya:

«La iglesia dintre queda blanca, perfilada de negre, ab mitjas vidrieras de vidres cristallins, y una vidriera gran pintada al mitg del cor frente de l'altar major, que és de escultura, ab las imatges de Sant Jaume el Major, apòstol, i demés sants, el tot nou de poch anys, y últimament las tribunas ab celosias y orga, tot de escultura, sens res dorat, que ab la uniformitat apar el tot molt bé».²⁹

Els cors elevats

Enunciat de Manuel Arranz:

En temples anteriors, construcció de cors elevats sobre els portals d'entrada situats a les façanes principals, que uns cops compleixen la funció de cor d'una comunitat religiosa i uns altres s'utilitzen per col·locar-hi un orgue.

El primer dels dos casos que indica Arranz és el de l'església dels teatins a la plaça de Santa Anna (actual avinguda del Portal de l'Àngel), sota l'advocació de Sant Gaietà, on el cor elevat sobre l'accés al temple el 1798 era per a l'orgue i per a determinats actes de culte de la comunitat. Del *Calaix de sastre* l'historiador n'extreu tres notícies principals, que impliquen un engrandiment –molt discret en aquest cas, sense efectes sobre l'espai intern– de l'església:

29. BC, Ms. 402, Rafael d'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ, *Viles i ciutats de Catalunya (1791)*, f. 18. Arranz recull notícies sobre el posterior dorat i "jaspeat" de les tribunes introduïdes en aquesta església: *Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 334, 15-X-1806, i XXXIV, pàg. 558 i 563, juliol de 1807 (moment d'acabament de l'operació).

«Queda acabada la volta y el cor de la iglesia de Sant Cayetano, ab balustrada de fusta, si bé sens escala per ara per pujar-s'i, necessitant-se del beneplàcit de la Ciutat per lo terreno que-s necessitarà de pas y pujada a dit nou cor, que se ha fet ab bastanta brevedat y ocupa lo voltant las dos últimas capellas de aquella iglesia». ³⁰

«Se van fent las oberturas o obertura y escala de entrada al cor nou de la iglesia de Sant Cayetano, al costat de la iglesia». ³¹

«En la iglesia de San Cayetano, a fi de donar-se més claror al cor, puix que ab sol lo òvul se hi sentiria demasiat calor en estos temps de estiu, se han obertas dos altres finestras; a més de éstas, altrás 3 o 4 a la part del carrer de Sant Cayetano, fent-se allí lo corredor de pas al cor; ést correrà passant per detrás del retaula de Sant Julià, eixida a la tribuna; cor de què-s serveixen los padres per sos cants y resos. L'orga, ya la tenen, o sa flauteria; sols falta fer-s'i caxa o armatoste y ahont plantar-lo». ³²

El segon cas destacat per Arranz és la construcció, molt més ambiciosa que l'anterior, del cor elevat als peus de l'església de Nostra Senyora del Pi projectat el 1804, aparentment per algun membre de la família Renart, ³³ i que el baró de Maldà, veí del temple i membre

30. *Calaix de sastre*, XVI, pàg. 368, 14-V-1798.

31. *Calaix de sastre*, XVII, pàg. 13, 14-VII-1798.

32. *Calaix de sastre*, XVII, pàg. 30, 28-VII-1798.

33. Tant en l'esquema general com en el comentari a una de les citacions del baró de Maldà que es pot llegir a l'Apèndix 1, notícia de 19 d'octubre de 1804, Arranz parla dels Renart, en plural, com a responsables de l'obra, però no sembla haver extret la informació del *Calaix de sastre*. Es podria tractar de Josep Renart i Closes (1746-1824), del seu germà Francesc (c. 1750-1816) o del fill del primer, Francesc Renart i Arús (1783-1853), i, més probablement, del primer i el tercer en col·laboració. A les memòries professionals de Josep Renart, els *Quinzenarios de arquitectura* (conservats a la Biblioteca de Catalunya), parla de la capella de Sant Josep Oriol de la mateix església, obra poc posterior al cor elevat i que presenta com a treball conjunt de pare i fill (ARRANZ, *Mestres d'obres i fusters...*, pàg. 390-397). L'atribució del cor elevat és, doncs, versemblant.

de la junta d'obres de la parròquia, va seguir amb molta atenció, com la resta d'intervencions en el conjunt de dependències parroquials (vegeu Apèndix, I).³⁴

Els cimboris

Abans d'immergir-se en una substanciosa diatriba a propòsit de la deficient resolució tècnica dels cimboris a la Barcelona d'aquell temps, Arranz indica els casos dels convents de mínims de Sant Francesc de Paula i del monestir de monges de Valldonzella, al·ludits pel baró de Maldà un parell de cops, retrospectivament, i sense gaire detall:

«En lo any 1762 o dintre estos temps, se engrandiren las iglésias –fent-se'ls cruzero o cimbori– de Valldonsella y de Sant Francisco de Paula».³⁵

«...la iglésia [de Sant Francesc de Paula] és medianament capaz ab la anyadidura que se hi féu en lo any 1762 de son cruzero ab sa mitja taronja y enfondir-se un poch més des de el cruzero al altar major».³⁶

En parlar d'“engrandiment” la primera font sembla indicar que la construcció del creuer implicà una ampliació en planta de les dues esglésies, i la segona ho corrobora pel que fa a l'església dels mínims.

Sobre el temple ja repetidament mencionat dels trinitaris calçats, Arranz diu:

34. El *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històric-Artístic de la Ciutat de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, s. a. [1987], núm. 591, «Església de Santa Maria del Pi», pàg. 329, diu: «El 1863 s'edificà l'actual cor damunt l'entrada principal».

35. *Calaix de sastre*, anotació copiada per Arranz sense indicar-ne el volum i que no hem sabut localitzar.

36. BC, Ms. 402, f. 32v.

Sembla que la volta del creuer va ser afegida a la primera meitat del XVII i que a finals del XVIII es va voler embellir, obrint-hi finestres ovals (s'ha de comprovar tot això).

La detallada recopilació de notícies del *Calaix de sastre* sobre les obres en aquesta església sembla abonar la hipòtesi que fou la intervenció de 1776 a les parts baixes de l'edifici –aprimant-ne els suports– la que desencadenà els problemes a la cúpula. Rafael d'Amat en consigna una reparació el 1781 i, novament, el 1796, quan calgué apuntalar l'església i refer, no sols el cimbori –ara vuitavat, cobert amb teulada i desproveït de llanternó–, sinó també les voltes i la coberta de tota la capçalera, que romangué tancada al culte durant un temps (vegeu Apèndix, II).

La conveniència d'investigar més abans d'arribar a una conclusió ferma sobre el sentit de les intervencions del darrer quart del Setcents anotada per Arranz té a veure amb una confusió originada en un dels pocs autors que es refereixen a l'arquitectura d'aquesta església: l'historiador vuitcentista Andreu Avel·lí Pi i Arimon. En efecte, sobre l'obra del segle XVII, Pi sembla prou concloent: citant fonts municipals, informa sobre el permís per ampliar l'església damunt de terreny públic el 1619, amb creuer, presbiteri, capella del Santíssim Sagrament i sagristia, i sobre l'acabament de les obres el 1647. A continuació, tanmateix, emet un judici molt dur sobre el resultat aparent d'aquestes obres ignorant que el creuer i les voltes foren refets a final del segle XVIII i que, per tant, el que ell tenia davant dels ulls no era el fruit de l'etapa barroca.³⁷

37. «Desde luego se echa de ver la gran diferencia entre la obra antigua y la moderna: aquélla es de una arquitectura ojival de cuatro bóvedas por arista y un coro sobre el ingreso; y ésta es del gusto reinante en la época del ensanche, estando decoradas las paredes con pilastras de orden compuesto, y cubierto el nuevo espacio con bóvedas vaídas que forman un mal contraste con las de la primitiva nave. El cimborrio que cubre el centro del crucero, pues la planta actual del templo compone una cruz latina, es de proyección octogonal, y se hallan adornados sus ocho lados con pilastras y cornisa mezquinas y de mal gusto; y no son menos feas las cuatro pechinas que sirven de apeo a otros tantos de dichos lados. En una palabra, si la nueva obra mejoró el santuario dándole mayor capacidad, vino a destruir en cambio la armonía del conjunto y a dejar una perenne muestra de la falta de criterio del artífice que en mala hora

Al marge del grau d'encert de l'obra siscentista, que és desconegut a manca de testimonis gràfics, Arranz considera que, en tot cas, les successives intervencions a l'església dels trinitaris en els anys finals del segle XVIII palesen reducció de les ambicions artístiques i incompetència tècnica. La crítica d'aquest dèficit dels constructors barcelonins és objecte, com hem dit, d'una aparent digressió:

Parlant de cimboris, cal subratllar la incapacitat per a resoldre correctament l'aspecte extern dels cimboris o mitges taronges en qualsevol moment dels segles XVI, XVII i XVIII: ni a Barcelona ni a Catalunya hi ha res que, de prop o de lluny, resisteixi la comparació amb les cúpules del barroc romà, tot i que aquest sembla ser el mirall on els mestres d'obres barcelonins s'inspiraren. Molt sovint, els cimboris o mitges taronges no tenen tambor, probablement per incapacitat de dissenyar-lo i executar-lo. I quan el tenen, el desastre encara és major: per fora, la cúpula de Sant Agustí Nou és barroera, indigna d'un edifici amb pretensions estètiques. L'església dels mercedaris de la plaça de Castella assoleix una qualificació més elevada, però sempre en un nivell de gran discreció. L'únic temple del XVIII que té un bell cimbori és la Mercè... però és obra del 1888, de Joan Martorell.

Potser, un cop més, es demostra que, des del segle XV, l'arquitectura d'aquest país ha anat endarrerida respecte del seu entorn. Quan els altres havien adoptat el Renaixement o el Barroc, aquí encara obràvem en Gòtic. I quan a Itàlia, França i Anglaterra imperava el Neoclassicisme, aquí s'imposava una estètica Rococó descafeïnada amb la convicció de ser això "le dernier cri" de París... Val a dir que Madrid, gairebé tan provinciana com Barcelona, també va emmirallar-se en les cúpules de Sant'Andrea della Valle, de

se encargara del expresado ensanche» (PI Y ARIMON, *Barcelona antigua...*, I, pàg. 498-499). Al *Catàleg del Patrimoni...*, núm. 315, «Antiga església de la Trinitat», pàg. 184, la fase setcentista posterior a l'aixecament del campanar el 1722 és del tot ignorada.

San Carlo al Corso o del mateix Vaticà i, no podent assolir aquest alt nivell, va saber trobar uns succedanis força acceptables amb les “bóvedas encamonadas”, com la de la capella de San Isidro. Aquí, en el Barroc català no hi ha res de semblant, i tampoc sembla que s’hi fessin temptatives per obtenir uns resultats comparables, si hom exceptua algunes propostes –no sé si materialitzades o no– de fra Josep de la Concepció, “el Tracista”.

En resum, a Catalunya les cúpules més característiques, tant de planta ovalada com de planta circular, no tenen tambor, i això manifesta la “renúncia” dels projectistes del país a enfrontar-se amb problemes d’una certa envergadura, problemes estètics i tècnics. Revela tant una deficient tècnica –estan acostumats a la ficció de les voltes de canó amb o sense llunetes a base de guixos, que no tenen funció de suport– com una manca d’assimilació dels plantejaments estètics i intel·lectuals del Renaixement i del Barroc.

De l’esmentada incapacitat en són prova, entre molts d’altres, els dos fets següents: els problemes d’estabilitat que origina el cimbori de la Trinitat Calçada (sembla que els frares volien donar-li major monumentalitat, però han de renunciar-hi perquè hi ha el perill que l’església s’esfondri); i que a Barcelona poca gent es vegi amb cor per acabar les obres de Sant Agustí Nou construint-hi el projectat cimbori de planta oval, i que el seu constructor –Josep Renart i Closes, als *Quincenarios*– circumscrigui el seu mèrit a aconseguir que es mantingui dempeus, sense que en cap moment faci referència al seu aspecte, realment lamentable per fora i insatisfactori per dins.³⁸

Sobre el tema de la incapacitat dels mestres d’obres del XVIII caldrà insistir a l’hora de parlar de les façanes dels temples: amb relativa freqüència han de recórrer a l’ajut dels fusters retaulers i dels escultors per resoldre correctament una portada: Escarabatxeres a Sant Sever, Pere

38. BC, Fons família Renart, Ll. XXVIII / 4, 1809: *Tercer quincenario de arquitectura*, pàg. 17.

Costa a la capella de l'Hospital, altre cop Pere Costa a Sant Agustí Nou, etc. És per això que, poc o molt, es justifica que la corporació dels fusters s'autoproclamés el 1680 Gremi o Confraria d'Escultors, Arquitectes i Entalladors, i que alguns escultors s'autotitulesin escultors i arquitectes.

Les renovacions totals

Com a exemple de renovació total d'un edifici eclesiàstic, l'esquema deixat per Arranz al·ludeix únicament al cas del convent de Sant Joan de Jerusalem, a la Riera de Sant Joan. És una reconstrucció iniciada el 1770, sobre la qual l'historiador sols extreu del *Calaix de sastre* algunes notícies poc clares:

«En lo convent de monjas de Sant Joan de esta ciutat se fa de nou lo priorat, havent-se derruït ya la pared del costat de la iglesia». ³⁹

«Se fan obras en lo convent de monjas de Sant Joan, és a saber, part del convent, y se fa lo campanar nou, havent-se tirat a terra lo vell, situat que era al cantó de la fachada de la iglesia, y est en l'altre». ⁴⁰

«La iglesia de monjas de Sant Joan queda composta de dintre, pues que se ha enllosat novament son pavimento; composta y pintada al fresco la capella ahont se hi ha col·locat de poch temps lo cor dels capellans; y se acaba una capella fonda al entrar a la iglesia a mà esquerra. En quant a la part de fora, queda conclòs lo campanar, en forma ochavada, ab las campanas en sos finestrals, el que remata ab punta; y té quatre gerros als costats del campanar y un

39. *Calaix de sastre*, I, pàg. 16, maig de 1771.

40. *Calaix de sastre*, I, pàg. 16, setembre de 1771.

al mitg, ab son panell. En quant al convent, se treballa casi tot nou, y que acabat apareixerà prou bé». ⁴¹

Òbviament, Arranz va extreure notícies una mica més concloents de la bibliografia especialitzada, en particular de Duran i Sanpere, qui també havia acudit al baró de Maldà. ⁴²

Més important, a tots els efectes, és la recopilació de dades del *Calaix de sastre* sobre la refacció de la capella de l'Ajuda, que s'estén des de la primera pedra, posada el 21 d'abril de 1798, amb intervenció del seu arquitecte, Josep Ausich i Mir, ⁴³ fins a la benedicció i reanudació del culte, el 24 de juny de 1801, encara que els treballs de decoració s'allargaren fins el 1807 (Apèndix, III).

Estilísticament, pertany al neoclàssic, i algunes de les notícies que en dona Rafael d'Amat trasllueixen la seva progressiva assimilació del gust modern, primerament, el 26 d'agost de 1800, en la laboriosa lectura del «sumptuós portal», fet «segons gust d'arquitectura, no sé si dòrica o jònica, y de hechura triangular lo de sobre de dit portal». Un any més tard, comenta també el nou retaule, «molt més elevat, a proporció de la paret de detràs, al gust dels retaules moderns que se treballan».

41. *Calaix de sastre*, I, pàg. 20-21, març-abril de 1772.

42. «L'any 1773, el gran prior Manuel de Montoliu manà la construcció d'una capella profunda, paral·lela a la nau de l'església, sota l'advocació del Santíssim Sagrament, i amb entrada per la primera capella del costat de l'Evangeli. De la mateixa data és la nova pavimentació general de l'església, la qual degué ésser la causa de la desaparició de la primitiva capella del Sant Crist [on se trobava la sepultura dels Claris]» (Agustí DURAN I SANPERE, «L'església de Sant Joan de Jerusalem i la tomba de Pau Claris», dins *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1972, vol. I, pàg. 545-562; la citació a pàg. 560). També: Antonio PAULÍ MENÉNDEZ, *El Real Monasterio de Nuestra señora de Alquaire y de San Juan de Jerusalén*, Barcelona, Bartrés, 1951, pàg. 49-54.

43. En la ressenya de la cerimònia, Maldà consigna el cognom de l'arquitecte, i el 18 de febrer de 1801, també el nom de fonts. Manuel Arranz l'ha identificat amb l'arquitecte del palau de la Virreina, Josep Ausich i Mir (c. 1733-1806), qui, d'acord amb la informació notarial recollida, el 1796 havia atorgat poders al seu fill, Salvador Ausich i Gurena; de manera que l'historiador considera que aquest potser col·laborà amb el pare a l'obra de la capella de l'Ajuda (ARRANZ, *Mestres d'obres...*, pàg. 25-26).

La portada (pilastres i frontó) de la capella de l'Ajuda va ser imitada poc després a la capella de les Beates de Sant Domènec, com va observar el baró de Maldà:

«Lo portal ab lo frontispici llest de la nova iglésia o capella de las Beatas de Santa Catharina de Sena en la plaseta dita de las Beatas, queda dit portal igual –si bé no tant gran, ést de pedra més roja– al blanch de la nova iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda, en lo carrer de Sant Pere més Baix; y a no ser lo temps tan estèril de pesetas, quedaria ya llest y servible lo nou temple, consagrat a Maria Santíssima, en 25 de mars, festa de la Anunciata, segons ha dit lo senyor Joseph Ausich, mestre de casas, director de aquella obra».⁴⁴

Es tracta en aquest cas, d'un temple, modest, però també de nova planta, amb origen ben documentat per Arranz:

El 13 d'agost de 1798, l'Audiència informa favorablement la petició feta al rei o al Consell de Castella per la priora i comunitat de religioses beates del Tercer Orde de Penitència de Sant Domènec, de Barcelona, per “fabricar” una església en el seu beateri. Aquestes religioses “se esmeran en la pública enseñanza y educación de un crecido número de muchachas”. Ara només tenen un petit oratori privat, i volen situar la nova església en el recinte del beateri, en un espai d'uns 66 pams de llarg i uns 35 pams d'amplada, amb por-

44. *Calaix de sastre*, XXII, pàg. 156, 18-II-1801. Degut a la confusa sintaxi del baró, podria ser que calgués entendre que l'església de les Beates és d'Ausich, dada que entraria en contradicció amb la informació que dona el document notarial de 1800, on apareix Manuel Serrallach com a responsable de les obres del temple de les Beates, tot i que no s'hi especifica si és també l'autor del projecte. En aquest document notarial, en tot cas, s'estableix que aquesta portalada es faci «en la conformitat, modo y forma que lo està la de la iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda», de manera que Arranz afegeix una reflexió rellevant: «Això ens confirma que molts mestres d'obres barcelonins de la darrerria del XVIII no tenien cap preocupació per l'originalitat, no pretenien de crear formes noves o de donar un toc personal a les del repertori d'aquell moment, i preferien la seguretat de repetir models i formes plenament acceptats pel públic» (ARRANZ, *Mestres d'obres...*, pàg. 444).

ta a la placeta.⁴⁵ El 5 d'agost de 1799, el bisbe Pedro Díaz de Valdés presideix la cerimònia de posar la primera pedra d'aquest petit temple.⁴⁶

45. ACA, Audiència, reg. 1.163 (*Consultas de 1798*), f. 382-384. Val a dir que el tribunal no fa altra cosa que recollir els plantejaments de l'Ajuntament barceloní, continguts en un escrit adreçat a l'Audiència el 9 de juliol de 1798 (*AHCB*, 1D-IV, *Político: Representaciones*, 1798, f. 139-142).

46. *Calaix de Sastre*, XIX, pàg. 152.

Variacions dels cadirats i dels retaules majors

Respecte al primer aspecte, Arranz es fa una pregunta:

En el curs del XVIII, hi ha diferents casos a Barcelona de trasllat del cor des del centre del temple al presbiteri, rere de l'altar major. Aquest fet, respon a raons purament litúrgiques (i caldria veure si hi incideix el “jansenisme” d'alguns prelats), a raons estètiques o a una combinació de raons d'una i altra mena?

El cas més cèlebre és el de l'església de Santa Maria del Mar, vinculat a la substitució de l'inacabat retaule major barroc per un altar amb un aparatós baldaquí clarament inspirat en el de Sant Pere de Roma i que, amb independència de la crítica que pogués merèixer, permetia de recuperar la visió de la gran girola gòtica. Arranz recull del baró de Maldà les següents notícies, prou clares, que fan referència al projecte de 1769, la primera, i a la fase final de l'obra principal, entre octubre de 1778 i abril de 1779 (per l'estiu d'aquest darrer any va començar el treball dels estucadors que ja s'ha seguit més amunt):

«Queda fet en petit, de fusta, lo modelo de la iglésia parroquial de Santa Maria del Mar, junt ab la nova fàbrica del cor, que va a posar-se luego en pràctica, lo qual modelo viu yo lo dia 13 de agost de 1769 al pasar per lo carrer de la Portaferrisa en la entrada de la casa del fuster de la Il·lustre Obra de la Parròquia del Pi, el qual lo ha treballat lo mateix mestre». ⁴⁷

«La sumptuosa fàbrica del domo o tabernàculo de Santa Maria del Mar, que se comensà sa obra en lo any 1771, tota

47. *Calaix de sastre*, I, pàg. 2, 13-VIII-1769; ed. Boixareu, I, pàg. 29.

de vários marbres y jaspes, primorosísimas las columnas fins a la cornisa; queda el tot molt adelantat, si bé que la cornisa, no podent ser de marbre per tan enorme pes, se ha procurat imitar a la pedra. Los capitells de las columnas són dorats, y diferents floratges igualment. Ya se repara lo que serà tota aquella obra luego que se hàgian col·locadas las cadiras en tot lo presbiteri, que circuhiran al dit tabernàculo. Cosa de dos tres dias a avuy, dia 13 de [octubre de] 1778, se ha posat lo sòcul o base del púlpit, etc., y acabada tota la obra del cor y tabernàculo de Santa Maria, no pot dexar de causar admiració a quants s'u miren».⁴⁸

«Item, se ha tirat a terra lo cor dels capellans de Santa Maria del Mar, que existia al mitg de la iglésia, y ab esto queda més despejada; y lo altar del Ecce Homo se ha col·locat ab la piadosísima imatge del Redemptor en una capella de las quatre col·laterals del portal major, que vuy interinament serveix, fins que se hàgia conclosa la nova fàbrica del cor de altar major, des de lo any 1771 que se comensà la nova obra, la que queda molt adelantada, y se pot dir acabat ya el domo o tabernàculo, tot de marbre y jaspe fins als capitells de las columnas, los que són dorats primorosament; y la estrella sobre de la gran cúpula que se eleva del tabernàculo, també; la tal és de fusta, imitat son color al marbre y jaspe, no havent pogut ser de pedra per son enorme pes y per los crescuts gastos hauria ocasionat. Una rengla de cadiras novas quedan posadas ya alrededor del presbiteri, y faltan las restants més baixas o de la segona fila, ab los demás adornos per son total embelliment del cor y iglésia».⁴⁹

El trasllat del cor dels capellans de Nostra Senyora del Pi es fa entre abril de 1771 i gener de 1772, és a dir simultàniament a l'arrencada de les obres anàlogues a Santa Maria del Mar:

48. *Calaix de sastre*, I, pàg. 138, 13-X-1778.

49. *Calaix de sastre*, I, pàg. 159, 15-IV-1779; ed. Boixareu, I, pàg. 77, transcripció parcial.

«Se han comensat las obras en la iglesia del Pi, ço és, se va desfent lo retaule per compòndrer-lo arrimat a la paret; de present, los sants colaterals del altar major quedan ya fora, y existeixen dintre de las capellas immediatas». ⁵⁰

«Se estrenà la nova obra del cor [del Pi], col·locat en lo presbiteri, havent-se tret lo vell, que quedaba al mitg de la iglesia y semblava una barca ensorrada». ⁵¹

En canvi, la variació del retaule principal no s'aborda fins el 1785:

«Atès lo inconvenient, per lo poch custodit que estava lo Santíssim Sagrament (alabat sia sempre) de la iglesia parroquial del Pi, en un dosé plateat de fusta, tapant-se a Nostre Amo en funcions de Quaranta Horas, rogatives, etc., ab una curtineta blanca y dèbil de tafetà, fins a aguardar-se a fer lo nou altaret, ya de temps ha; havent-ne tret modelos Sr. Carlos Grau, Sr. Anton Compte y Sr. Gatx, enseñat a la Reverent Comunitat, Il·lustre Obra, altres senyors, artistas y menestrals en consell general y en junta vint-i-quatrena, dintre de la peza de la Obra, y los facultatius per donar-hi son vot; sent lo projecte un poch vasto y de molt cost, atès, si se pretén fer-se lo altaret y sacrari de màrmol y jaspe, o si de plata, o si de fusta ab bronses dorats, quedant per ara al ayre, se ha suplert ab una interinitat [...]». ⁵²

La decisió es pren el mes de novembre del mateix any:

«Dia 6 de novembre, en la tarde, los Srs. Obrers de la parroquia del Pi, tenint avisats a alguns señors y altres personas honradas per lo Consell General, a fi de pasar avant la obra del nou altaret o sacrari de dita parroquial iglesia, havent-se tingut altre Consell General a mediats de febrer del present any 1785 per lo dibuix, pla o modelo de dit altaret, havent llegit lo Sr. Cayetano Olzina, notari de la Il·lustre

50. *Calaix de sastre*, I, pàg. 14-15, 18-IV-1771; ed. Boixareu, I, pàg. 35.

51. *Calaix de sastre*, I, pàg. 17, 5-I-1772.

52. *Calaix de sastre*, II, pàg. 8, 22-V-1785.

Obra, la relació d'en Gaig, un dels comissionats de escultura, fusta y dorat, que seria de preu de dos mil lliuras, y lo de Enrich, arquitecto, de jaspes las columnas y capitells y bases de metalls o bronses dorats, al preu de tres mil y sinc-centas lliuras, se pasà a votar per los Srs. de la Junta, resolent-se fos de jaspes y matalls dorats, nombrant-se los mateixos comisionats, unint-s'í lo Sr. Dn. Francisco Novell per córrer ab la obra del nou tabernàculo, nombrant-se setse comisionats, dos en cada barri de la parròquia, que se compon de 8 barris; la reverent comunitat [va acordar] elegir un dels Srs. capellans per las captas mensuales o semanàrias, a fi de anar recollint limosnas dels parroquians per los pagos a Joan Henrich del nou altaret, que va a comensar a posar-hi mà. Los Srs. del Consell General últim foren los Srs. Dn. Francisco Novell, Dn. Francisco Xavier Garma, Dn. Joan Llinàs, Dn. Francisco Girona y Dn. Miquel Ramona, etc.».⁵³

Arranz dedica un altre apartat a la variació dels retaules, que enuncia així:

La substitució dels retaules de fusta, renaixentistes o barrocs, per retaules arquitectònics, de jaspis, marbres, estuc i pedra, o de fusta pintada o estucada que imita els marbres i els jaspis.

Amb aquest tipus d'operació es relaciona una reflexió general sobre el sentit de la columna en l'estil emergent:

Hi ha una mena d'idolatria de la columna exempta. Durant els segles XVI, XVII i els dos primers terços del XVIII, la columna exempta només s'havia utilitzat de manera habitual en els patis i claustres. Generalment, es tractava de columnes toscanes de traçat força simple, emprades amb "naturalitat", com a element sustentant i decoratiu alhora, i que servien per a diferenciar l'arquitectura més o menys culta –la de l'Església i de la petita noblesa– de l'arquitectura po-

53. *Calaix de sastre*, II, pàg. 39-40.

pular o utilitària. En les façanes dels palaus i dels temples i en l'interior d'aquests, les columnes exemptes eren poc comunes; s'usaven columnes adossades i pilastres. I el mateix passava en els retaules, on, quan s'incorporaven columnes exemptes, mai no assolien un paper protagonista.

Tot això canvia en els tres darrers decennis del XVIII. En els retaules, les columnes esdevenen protagonistes, desplaçant-ne tots els altres elements. En aquest sentit, el retaule-baldaquí de Santa Maria del Mar –el *non plus ultra* del barroquisme al nostre país– assenyala, paradoxalment i irònicament, el camí que seguirà el neoclassicisme. Ja dins el neoclassicisme provincià que es practica a Catalunya, les columnes monumentals –i de vegades descomunals– passen a ser l'element que actua com a “marxamo de garantia”, com a “certificat d'origen” del nou estil. A l'hora de projectar un retaule o un saló de ball –el neoclassicisme basteix pocs edificis nous, mentre que renova la decoració interior de molts–, el primer que fa l'arquitecte és “jugar amb les columnes”, concebre una columnata més o menys monumental o, si l'espai no permet altra cosa, plantar-hi un parell de columnes. Els retaules de Sant Just, del Carme o de la modesta capella del “convent de les donzelles” de l'Hospital General de la Santa Creu ho il·lustren ben bé, i també poden ser-ne bons exemples el saló de Can Fiveller o els portals d'algunes cases del carrer Avinyó.

Suposo que el procés simplificador que aboca a identificar el neoclassicisme amb l'ús –de vegades maldestre i barroer– de les columnes exemptes arrenca d'unes concepcions més “enlairades” i d'uns plantejaments més ambiciosos. Entre els mestres d'obres i arquitectes barcelonesos, seria una mena de “reflex caricaturesc” de la devoció que els grans arquitectes neoclàssics sentien per les més excel·lents obres de l'arquitectura grega i romana, pels grans temples de Paestum, l'Acròpolis d'Atenes, etc.

L'exemple de l'altaret de l'Hospital, el 1803, és retingut per Arranz, malgrat la seva modèstia, com una peça significativa d'aquest culte a la columna típic del neoclassicisme emergent:

«La capella que queda molt clara amb lluminars ovats, y prou capaz, ab un primorós retaula tot estuco jaspeat de blanch, groch y morat, com així lo parell de columnas als costats del quadro que luego se passa a col·locar de una Santíssima Verge de la Mercè, y en petits quadros ovats de Sant Joseph y de Sant Antoni de Pàdua».⁵⁴

Però, evidentment, les empreses coetànies dels nous altars majors del temple parroquial de Sant Just i Sant Pastor i l'església conventual del Carme en són els dos exemples principals. El 6 de març de 1806 el baró de Maldà es mostra impressionat –sense descartar la ironia– per «les 5 columnas de màrmol per aquell com temple de Salomó, vull dir per lo retaula nou de Sant Just», però no està segur d'adherir-se al blasme del «gran armatoste» que és el baldaquí de Santa Maria del Mar. El 19 de gener de 1808, a propòsit del Carme, considera «las columnas massa grossas» i s'afegeix als qui pensen que potser l'obra molt més costosa de Sant Just en compartirà la desproporció; tot i que el 18 d'abril següent, a la vista del resultat, troba que el nou altar del Carme «no apar tant desfigurat en sas tant grossas columnas com nos el figuraban», i compara l'efecte lumínic de l'aplicació del sistema de baldaquí amb l'exemple anterior de Santa Maria. El 19 de desembre de 1816, encara, Amat manté les distàncies amb el criteri dels qui «diuhen [que el nou altar de Sant Just] serà molt sumptuós, de cost y de gust superior a la baluerna de l'altar major de Santa Maria» (vegeu Apèndixs IV i V).

54. *Calaix de sastre*, XXVII, pàg. 255, 2-IX-1803.

Nova sensibilitat estètica a finals del segle XVIII

Sota aquest títol, Arranz recapitula molt esquemàticament diverses manifestacions materials del canvi estètic, subratllant-ne els aspectes paradoxals, com ja hem vist a les pàgines precedents. I sobretot extreu dels escrits del baró de Maldà la percepció coetània associada a aquestes variacions, tot i que generalitza el canvi de sensibilitat al conjunt de les classes “dirigents” (noblesa, clergat, burgesia, professionals de l’arquitectura, l’escultura i les altres activitats artístiques):

El 1789, el baró de Maldà fa una lloança de les tribunes amb gelosies típicament barroques de Sant Felip Neri:

«Quedan posadas per ara celosias ab molt treball de escultura en las dos tribunas a la part de la capella de Sant Francisco de Sales, per continuar-las en las demás tribunas obertas, per sa uniformitat y hermosura».⁵⁵

Divuit anys després, parlant d’un retaule d’aquest mateix temple, de gust més o menys neoclàssic, el considera de bon gust i pondera els progressos recents de les nobles arts:

«Se ha dit si passar-se a fer nou lo retaula major de la iglesia de Sant Felip Neri, formats 3 plans per est. Veurem, quant se comensarà, y llest, com quedarà, sent regular que rehixirà bé, y en el dia que quedan més perficionades las 3 nobles arts».⁵⁶

El 14 de febrer de 1797, fent un comentari sobre les obres de Llotja, el baró diu –o això és el que jo entenc– que la faç-

55. *Calaix de sastre*, IV, pàg. 268-269, 26-XII-1789.

56. *Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 164, 2-III-1807.

na de Llotja agrada més als entesos, i que la de la Duana agrada més als ignorants. Pels volts del 1800, en molts sectors de la societat barcelonina hi ha la convicció que en l'àmbit de l'art i dels oficis artístics s'ha experimentat un notable progrés i que, en molts aspectes, Barcelona ha escurçat o ha fet desaparèixer la distància que la separava de les ciutats europees considerades com a importants centres artistico-manufacturers. Perquè, si ens hem de guiar per un comentari del baró de Maldà fet el 24 d'agost de 1802 a propòsit de Llotja, molts barcelonins inclouen en el mateix capítol els oficis artístics (ebenisteria, treball del marbre, escultura més o menys decorativa, etc.) i la manufactura, sobretot la tèxtil (que exigeix bons coneixements de dibuix: creació contínua de nous estampats); i d'altra banda, són conscients de la connexió que hi ha entre l'evolució de les belles arts i la de les arts decoratives o oficis artístics.

En efecte, els comentaris admirats del baró de Maldà sobre les innovacions introduïdes al nou edifici de Llotja són el senyal més inequívoc de l'educació del gust barceloní al tombant del segle XIX (Apèndix, VI).

Tanmateix, a nivell privat, és també molt significativa la renovació del casal familiar dels Cortada al carrer del Pi el 1798, en ocasió de les noces dels fills del baró, que, naturalment, és objecte de seguiment detallat al *Calaix de sastre* i que Manuel Arranz, que ho transcriu fidelment, amb tota seguretat hauria utilitzat en una fase posterior del seu estudi. En aquesta empresa, Rafael d'Amat assumeix que tot s'ha de fer «al gust modern» o «al gust del dia»,⁵⁷ i que, per exemple, cal substituir «la estàtua informe» del brollador del jardí per una altra «ben treta segons regla de escultura».⁵⁸ En conseqüència, contracta els serveis de pintors i escultors acadèmics que el deixaran satisfet. Ara bé, d'entrada deixa ben anotada la seva actitud sempre ambivalent envers el canvi estètic:

«Dech obrar com me correspon per quedar bé en tals empreses [el casament dels fills], tenint-me que conformar al

57. *Calaix de sastre*, XVI, pàg. 31, 50-51 i 57, gener de 1798.

58. *Calaix de sastre*, XVI, pàg. 104-106, 14-II-1798.

major gust del dia, que tot lo vell se arracona; sí que tot nou, bé que en axò se farà lo més regular, ni del tot nou, ni del tot vell, sí que un medi terme, segons la meditada prudència, comoditat y bon gust, al mateix temps, del doctor Anton Bardolet, prebere, mon capellà, a qui tinch confiadadas mas dependèncias y encàrrechs».⁵⁹

59. *Calaix de sastre*, XVI, pàg. 195, 20-III-1798.

Apèndix⁶⁰

1. Les innovacions al conjunt parroquial de Nostra Senyora del Pi, 1804-1816

1804, gener, 2: Reunió d'arquitectes o mestres d'obres i gent entesa en música per tal de decidir l'emplaçament del nou orgue del Pi; els arquitectes es mostren a favor de fer un gran arc (o tres arcs petits) als peus del temple, per raons estètiques («per bon punt de vista»), mentre que els músics són favorables a col·locar-lo a un costat de l'església (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 7-8).

1804, febrer, 16: «Se ha comensat ya a picar pedra per 3 picapedrés en la plasa del Pi per la estructura del arch o archs per assentar sobre lo gran orga y tribunas per la música, y primerament anirà aquell gran cancell a terra» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 172).

1804, febrer, 20: «Queda un cubert de fusta y teulas en la plasa major del Pi per los treballadors de la pedra a plàurer» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 187).

1804, abril, 9: «En est dia quedaba determinat per la Il·lustre Obra del Pi desgabellar-se al gran cancell del portal major de la iglésia. Mes se ha dit haver-hi suspensió per ara, per part del monastir de Sant Cugat del Vallès, respecte voler-lo comprar y habilitar-lo per aquella iglésia de monjos, tenint prou capacitat; y així, enter y verdader, a pezas se'ls embiarà» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 340; ed. Boixareu, VII, pàg. 22).

60. Aquest apèndix consta exclusivament de transcripcions literals o resums fets per Manuel Arranz a partir dels manuscrits del baró de Maldà i directament rellevants com a il·lustració del seu estudi.

- 1804, abril, 13:** No hi ha hagut acord amb els monjos i abat de Sant Cugat del Vallès i es desfà o es desfarà el cancell (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 349-350, 357, 360-361, 362-363, 363-364).
- 1804, abril, 24:** «A 3 quarts de 3 de esta tarde se ha col·locada, después de haver-la senyada los treballadors, la primera pedra del arch en la iglésia parroquial de Nostra Sra. del Pi, y per la alegria de la primera pedra, a fi de tenir un bon acert per cuncluhir-lo, y han berenat molt bé. Referit a mi lo Jaume Fontanals, que se hi trobaba en aquell “o issa!” dels mestres de casas en la citada hora de 3 quarts de 3» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 379-380; ed. Boixareu, VII, pàg. 25, transcripció parcial).
- 1804, abril, 27:** «Ya van entrant los treballadors las pedras grossas treballadas per lo gran arch de la parroquial iglésia de Nostra Senyora del Pi, entrant-las des de la plasa sobre de un com pont de fusta a terra, a unir-se a l'últim graó del portal major. Per allí tot queda remogut, fora las picas de l'aigua beneyta, las fonts bautismals y demás allí antes, fins y a tant que lo arch quèdie llest» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 392-393).
- 1804, maig, 7:** El baró de Maldà diu que amb tantes fustes i pedres pel mig, l'església del Pi sembla un arsenal, i que l'arc tindrà 10 pams més que el de l'església de Sant Francesc i 5 o 6 més que l'arc de l'església de Santa Caterina. Degut a les obres, s'han tret temporalment les piques grans de l'aigua beneita (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 431-432).
- 1804, maig, 12:** «En lo gran arch de la iglésia del Pi, pocas pedras ya faltan per est, passant-se luego de unidas totas a fer-se la volta» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 447).
- 1804, maig, 19:** «Queda ya clos lo gran arch de la iglésia parroquial de Nostra Senyora del Pi, pujant-se la paret del desobre, fins a quedar llesta la volta del dit arch» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 504-505; ed. Boixareu, VII, pàg. 33, transcripció parcial).
- 1804, maig, 26:** «En quant al gran arch de la iglésia del Pi, a mitg-dia quedaba ya ab molt pocas fustas, y desembarazar-se ya totas

en la tarde, feta ya la arcada de la capella última de Sant Bernat, corresponent a la del altre costat de entrada a la capella del Sant Christo de la Sanch, a fi de quedar ya libre demà lo pas des del portal major de dita iglésia del Pi, y tot seguit comensar-se la volta, a fi de quedar ab disposició de poder-hi passar la professó de Corpus de la parròquia en sa Octava, quedant onse dias a esta» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 530-531).

1804: A la rectoria del Pi, les finestres que donen al carrer es transformen en balcons (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 539 i 654).

1804, juny, 8: Després d'haver-se interromput uns pocs dies abans amb motiu de la processó de Corpus, «se ha tornat a empèndrer avui la gran obra del arch de la iglésia del Pi, passant-lo a allisar, trayent-li lo guix, a fi que fàsie goig a la vista, y luego passar a fer la volta, que ab ésta ya pareixerà altra cosa, y ahir per la professó quedà prou dissimulat ab telas a un y altre costat de portal major» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 596-597).

1804, juny, 10: «[Avui] ya se veyá desembarassat lo gran arch per lo orga» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 605).

1804, juny, 11 i 27: Sobre els projectes de millora del retaule de Sant Miquel de la parròquia del Pi (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 608 i 657).

1804, juny, 22: «La maniobra tota per l'orga y cancell del Pi, dibuix molt pulit que n'ha fet en un paper lo mestre fuster Juanet Calls, la ha passada a la entrada de casa Darnius o Villel, per estar tots los fusters a cubert del sol, que·ls turraria a tots a la vora de la iglésia del Pi» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 646-647).

1804, juny, 27: Projectes de fer nou el retaule de la Confraria dels Desemparats, a la parròquia del Pi (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 657).

1804, agost, 3: Visura i consulta de mestres de cases a propòsit de l'arc i volta del nou orgue; hom censura els obrers, principal-

ment l'obrer 1er., don Marià Càrcer (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 149, 151).

1804, agost, 4: Es “descrosta” la volta del nou orgue per tal de descobrir què és el que cal adobar (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 155).

1804, agost, 24: Segons que sembla, per a aquest dia està prevista una nova visura de l'arc i volta del nou orgue del Pi (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 228).

1804: Millores al retaule i capella de Sant Miquel dels Revenedors (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 233-234, 279-280, 289, 320, 351, 352-353, 365, 368).

1804, setembre, 9: Baralles entre els mestres de cases que visuren la nova volta de l'orgue. Es diu si fer-se contravolta per tal de descarregar la volta (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 278-279).

1804, octubre, 19: «Se van pujant ya al nou arch y volta feta en la parroquial iglésia del Pi las obras de tot lo fustam que ha de ser per lo nou orga». Això significa que l'arc i volta fets pels Renart són correctes, i poden suportar la càrrega prevista, malgrat l'esquerda o escltxa i el moviment fet (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 438).

1804: Sobre el nou retaule de la Mare de Déu dels Desemparats (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 438, 443, 597, 599, 604).

1804: Sobre la imatge de la Mare de Déu dels Desemparats, de l'escultor Amadeu; es diu que el retaule vell passa a la parròquia de Plegamans (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 665-668).

1804, octubre, 31: «A entrada de nit, se ha tinguda una Junta Vintisinquena en la peza de la Il·lustre Obra del Pi, a la que si bé yo, avisat de part del Sr. obrer militar don Mariano Càrcer, que és lo principal, havent-me'n excusat, hi ha anat mon querit fill hereu Rafel, que me ha fet relació después del motiu de tal Junta; ésta, com poder desahogar lo deute de sinch o sis mil lliuras que deu la Il·lustre Obra al candeler, en punt a augment de atxas dels com-

bregars, en lo modo de arreglar los imports en particulars y los de en cotxe; sobre lo assumpto de tràurer lo fossar del Pi, y ahont traslladar-se lo cementiri, passant per est a formar-se plans per algun hàbil arquitecto, y, llestos, presentar-los a la Junta en dita Obra; així també tenir-se que reparar lo terrat gran de la iglésia, que si bé no perillós per ara, ab lo temps, a no recompòndrer-se, perillar de algun estrago, y en això que se hi donaran brasa, per no haver-hi més a no fer-ho que pena de la vida. Se han nombrat a comisionats per parlar a la reverent comunitat, y en la venidera Junta que-s tinga se sabrà lo resultat, y lo pitjor del cas és que no hi ha diners per estas cosas [...] y ab un dèficit tan crescut que pateix la Il·lustre Obra del Pi, ab la anyadidura de més y majors gastos, com actualment lo llit de la Mare de Déu, que encara no queda llest de dorar, ni de pagar, que encara veyent-se atrassada la Obra podia esperar 3 o 4 anys més a fer-lo treballar y enllestir-lo del tot, sens los ahogos en què-s troba en la actualitat, sent més lo que deu que lo que cobra, per massa esperit dels antecedents Srs. Obrers del actual lo Sr. don Mariano Càrcer, tenint-lo prou arrupit en lo modo y com fer-ho, ab tanta broma com hi ha en el dia, y los diners prou escassos, no sent tant píngües las entradas, y pitjor los deutes, como així al candeler», (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 474-476).

1805: Sobre el retaule de la Mare de Déu dels Desemparats (*Calaix de sastre*, XXX, pàg. 13-14, 17, 20-21, 77).

1805, gener, 5: «Los balustres de fusta de la llarga balustrada sobre del gran arch de la iglésia del Pi, que-s van a unir al primorós fustam de la cadireta nova per lo orga nou, quant quèdia col·locat, [balustres] que serviren –al preu d'onse o dotse pesetas cada balustre– en aquell magnífic pont de fusta des del Palacio a la Aduana quant vingueran los Reys a Barcelona, serveixen per los Santos Reys en la iglésia de Santa Maria dels Reys, vulgarment dita del Pi. Y ab molta conveniència que-ls han hagut los Il·lustres Srs. Obrers, que necessitan algunas mils lliuras en la era present de tants gastos y molt pocas entradas, al preu sols de una peseta cada balustre y ahorro de 120 duros» (*Calaix de sastre*, XXX, pàg. 19-20).

- 1805, març, 3:** Retaule de la Mare de Déu dels Desemparats (*Calaix de sastre*, XXX, pàg. 134-135, hi ha un error de paginació [observació de Manuel Arranz]).
- 1805, maig, 5:** Sobre l'orgue de la parròquia del Pi (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 103-104).
- 1805:** Reixa, ben treballada, a la capella de Sant Miquel dels Revenedors (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 121).
- 1805:** Sobre el retaule de la Mare de Déu dels Desemparats (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 190-191).
- 1806:** Novament es fon la campana Andreua del Pi; havia estat construïda el 1669. I també l'any 1806 es torna a fondre la campana anomenada "el seny gros", que estava inservible, i que datava del 1495 (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 239).
- 1806:** Sembla que es volen fer modificacions a l'altar major del Pi (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 633-634, 638-639).
- 1806, juliol, 3:** Continuen els treballs de l'orgue i del retaule major (o altar major) (*Calaix de sastre*), XXXIII, pàg. 5-6; també a les pàg. 7 (orgue), 8-9 (el baró assenyala que les obres pendents són: orgue, retaule major, altaret i sagrari, pintura de l'interior de l'església i nova capella del beat Oriol).
- 1806, juliol, 5:** «En quant al embelliment interior de la parroquial iglésia del Pi [...], se continua en la disposició del retaula major y quadros colaterals, en traure's tot allò ab los Sants Apòstols fora, comensant-se después a jaspear y dorar; y finidas las Quaranta Horas en lo dia 9 de juliol, tot seguit a pintar-se la iglésia a la imitació gòtica de la portalada de la iglésia catedral, ab los demás embelliments que se hi anyadiran de alguna doradura. La disposició de la nova capella per lo venerable [Josep Oriol] quan sia ya beato, en lo portal de l'Ave Maria, fora de aquell lloch y a la vora de la capella de Sant Libori. La trona, fent-se'n altra y altra nova a la altra part, ahont és la capella y altar de l'apòstol

Sant Pere, y fora la trona portàtil. Molta sarracina es mou per tan plausible motiu. Las ideas són prou vastas» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 8-9).

1806, juliol, 22: «Se passen a limpijar las vidrieras pintadas de colors y demás cristal-linas, posant-se vidres en las que n'i fàltien. Los parers en alguns no se acordan ab altres sobre pintar-se a tota la iglésia del Pi dintre, sí que color de pedra y *nada más*, dient així més a antiguitat. Veurem lo que hi haurà sobre això y com se hi guarniran los domassos carmesins ab tal pintura gòtica, a ser de llarch a llarch en tota la iglésia, com sí ara, si ab altra idea, y si guarnint-se dintra de las capellas. Se diu si també se farà lo tabernàculo o altaret, que és lo més necessari que tot lo demás» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 60).

1806, juliol, 27: «En quant a las obras comensadas en la parroquial iglésia del Pi de son retaula major, per jaspear-se y dorar-se, he sabut quedar avui descubert en lo drap blanch del devant y comensant-se a enguixar, fora ya de ést totas aquellas tallas de escultura y ya llis en las columnas; fora de aquell nincho sobre del nincho de la Mare de Déu las figuras que hi havian de bulto de la Adoració dels Sants Reys al Divino Niño Jesús ab Maria Santíssima y Sant Joseph, y en lloch de éstas passar-se a fer en un primorós quadro. [També he sabut] anar fora tot aquell gran armatoste de sacrari de cartrons jaspeats baix a l'altaret, fora, y sols fer-se una gradeta de màrmol, y col·locació de un proporcionat doser tant sols en funcions de Sagrament o de exposició de Nostre Amo (alabat sia sempre), quedant fora de ést lo Sant Christo y la credensa, segons se practica en la iglésia dels monjos cartuxos de Montalegre y en alguna altra iglésia [...]. També quedan fora aquells grans quadros de sols tintas colaterals al retaula y presbiteri, y en lloch de éstos, seran pinturas. Y ab las ideas que portan los Srs. Obrers, ha de fer goig, llesta, la iglésia del Pi» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 72-73).

1806, juliol, 29: «Ahir tarde, segons se ha dit, se pujà la bastida de pes 70 quintars per soldats valons y demás ministrils no soldats, sí que del Pi, dalt a la bòveda de la parroquial iglésia de

Nostra Senyora del Pi, devant de las capellas de Sant Miquel y dels Desemparats, per comensar-la a pintar los pintors después de estrañinada, y aixís tota la iglésia, que·s passaran la gàbia y bastidas a tot lo demés que·s deurà continuar fins a ser acabada. Y lo pacte dels Srs. Obrers als empleats a tota esta renovació y adornos de parets interiors de la iglésia és que quèdie llesta en lo dia primer de octubre, com de son retaula major de jaspear y dorar. Lo cert és que los pichs y crits ara és un com arzenal. Lo fet serà que quèdien bé los principals de la parròquia del Pi, per a què los de Santa Maria, quant ho vègian, y altres, no digan que han fet una patàfia» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 76).

1806, agost, 1: «Lo cancell del portal major de la parroquial iglésia de Nostra Senyora del Pi queda ya ab bastidas, per donar-se-li color, corresponent al del orga nou, com així és de pensar» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 84).

1806, agost, 5: «Se ha pujat altra bastida al devant de las dos capellas al altre costat y la gàbia al mitg, pujant-hi hòmens ab Juanet Calls, fuster de la Il·lustre Obra, per lo que allí dalt hi tinga que fer, si bé més prest en resseguir las esgletxas y goteras per la total seguritat de la bòbeda del mestre de casas abans dels pintors a passar-la a pintar» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 97-98).

1806, agost, 5: «Dintre de la iglésia del Pi avui se ha comensat a donar color blau en la bòbeda» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 99).

1806, agost, 9: «La bastida dalt de la bòbeda de la iglésia del Pi queda més axamplada, a fi que hi hàgien més pintors a colorir-la de blau, y en lo treball mosaich [...], ya se van platejant los òvuls dels presbiteri y també penso lo retaula major» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 110-111).

1806, agost, 23: «Dalt a la bòbeda de la iglésia del Pi se descobra ya algun poch de mosaich, en tot lo demés de ésta y parets de la dita iglésia ab què prosseguirà fins y a tant que aquell primorós treball pintoresch mosaich quèdie tot acabat, havent-se ya baxada un poch la bastida y així pujarà y baxarà fins a no més necessitar-se

ni la gàbia per ficar-hi al aucell dintre, vull dir al home, per fer los de baix allò de baxa y puja, com qui baxa y puja la galleda del pou, o alguna llàntia per encéndrer y apagar» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 163).

1806, agost, 31: «Las bastidas dintre de la iglésia parroquial de Nostra Senyora del Pi, en què van pintant los pintors aquell mosaich, ya quedan més baxas y no tantas las pots, y així se'n descobra ya alguna cosa de lo ya pintat en la bòbeda y sobre de alguns finestrals, anant-se limpiant a totas sas pintadas vidrieras, com ya quedan límpias las cristalinas del dos òvuls del cor, y se posan vidres nous ahont ne faltan; lo demás encara queda tapat» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 184). En semblant sentit es manifesta el dia 2 de setembre (pàg. 189-190), però afegint que és Francesc Mayol –o Mallol– qui fa «las pinturas dels quadros».

1806, setembre, 3: «En lo tros vist llest desembarazat de tots aquells andàmios de fustas en la iglésia parroquial del Pi [...] mudat tot aquell andàmiu dalt a la bòbeda, ya a mitja iglésia, hem vist aquellas gregas al estil mosaich, com se veu en la portalada de la Seu, ab color blau, que las realza més des del cor, en què queda l'orga nou, y així fins a las primeras capellas des de ést, y color blau en aquella paret llesta a un costat y altra, y així que anirà prosseguint fins a acabada tota aquella primorosa idea; així també se han figuradas cortinas y colors en los finestrals tapats» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 192-193).

1806: Sobre la rivalitat entre les parròquies del Pi i de Santa Maria del Mar (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 193).

1806, setembre, 5: «En quant al cancell del portal major [...], la mitat que mira a la plaza en sa alsada ab son toldo queda ya colorit de oscur ab perfils de or y colradura, y lo demás en avall encara blanch, y anar-se platejant per la mateixa colradura, que no és tant cara com si fos tot allò or» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 195).

1806, octubre: «He vist [...] a la parroquial iglésia del Pi: per primer lo cancell, colorit bermellench y or o colradura *intus et foris*,

com queda aixís l'orga. Pintada de blau molt clar, y més clara, la iglésia, ab aquellas gregas que corran y demés treball mosaich sobre quiscuna capella, y quedar aquellas bastidas o andàmios ya àzia a las [capellas] de las voras del presbiteri; no veyent-se encara lo altar major, per impedir-lo encara lo vel que té al devant, sols pujant-se al coret des de allí se veu lo colorit de est y dorat fins a la volta del nincho de la Mare de Déu del Patrocini, que forma sent color de perla, los demés colors com jaspe de bermell, vert, blau; y quan sia tot descobert, se'n podrà fer un total concepte, y més quan hi sian col·locats los dos grans quadros y pinturas excel·lents, que treballa Mayol en casa del Sr. don Juan Gispert, obrer militar, lo principal de la iglésia del Pi» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 332-333, 344-345).

1806, octubre, 15: Es treuen els remats o florons de pedra de la "cornisa" i es fa barana de rajola al campanar, i potser es fan operacions semblants a altres punts del temple (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 354, 385, 391-393).

1806, novembre, 27: S'ha designat una Junta (hi figuren els jutges Tudó, Còrdova i Fortuny, tres regidors de l'Ajuntament, el comte de Solterra, el fill hereu del baró de Maldà, etc.) que estudiarà el tema de la capella del beat Oriol (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 439).

1807, gener, 2: Nou altar major de la parròquia del Pi (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 7, 11-12, 15-16).

1807, gener: «El descobert retaula major, com si fos nou [...] és una pulida peza per semblar màrmol y jaspe, ab sas broncejadas columnas llisas, los apòstols Sant Pere y Sant Pau als cantons de dit retaula, fora de no tenir peus, sòculs o bases des de son principi; així també broncejats los dos apòstols y evangelistas Sant Juan y Sant Mateu al costat dels dos quadros nous dels Sants Reys, superior a éstos lo de sa Adoració al tierno y divino infant donant-lus la benedicció sentat en la falda de Sa Mare Santíssima, broncejats los dos àngels del camarín de Nostra Senyora del

Patrocini, ésta molt hermosa ab son divino niño, vestida a la hebreá, no de roba, sí que de la mateixa fusta; bronsejades sobre del retaula major las 3 virtuts teologals, y lo remate de la gran estrella despedint raigs dorats, que serà glòria quan se vègia resplendent [...]. En fi, serà una iglésia llesta en tots sos adornos, que serà una maravel·la del art y del bon gust» (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 11).

1807, març, 11: «Se comensa a desfer lo retaula de la capella del Porta Creu o del Cos Preciós de Jesuchrist, per col·locar-se lo nou, que treballa lo Juanet Calls, per lo beato Joseph Oriol, fins que ab lo temps y hàgia prou fasols, se col·loque en la nova capella que se li edificarà al costat, en lo portal de l'Ave Maria, y dintre de la capella y retaula del apòstol Sant Pere, al altre costat de iglésia, frente al altar de Sant Libori bisbe, queden posadas bastidas per dorar-se aquell retaule y així anar-se trayent las velluras de la iglésia del Pi, de éstas que se'n passa la claró, segons comú ditxo, en lo retaula tant vell de casa Fibiller, de Sant Juan Batista y Sant Juan Evangelista, lo últim a la part del Evangeli, a la eixida a la plasseta al detràs de l'altar major, y después de ést lo de Sant Bernat, en la primera capella entrant-se per lo portal major a la esquerra» (*Calaix de sastre*), XXXIV, pàg. 180-181).

1807: Renovació dels retaules de Sant Pere i dels Sants Joans (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 251).

1807: S'ha de retocar el nou retaule del beat Oriol per ser massa petit el nínxol destinat al beat; aquesta feina la fa el fuster Joan Calls (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 263, 280).

1807, abril, 10: Els “ministrils” del Pi (fuster, sagristans, etc.) retiren les reixes de les capelles i en fan llenya de les de fusta (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 262, 280, 288).

1807, abril, 18: «En lo dilluns pròxim –dia 20–, com tot ara se remou en la iglésia del Pi, per quan vinguien las festas del Beato Oriol, se passarà a derribar lo cor de la capella del Sant Christo de

la Sanch, per axamplar-se més. Sobre de la fatxada de la iglésia del Pi y portal major ya quedan decantadas 4 bigas per lo adorno que se hi haurà que fer de perspectiva pintada fins al gran òvul o la O del Pi» (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 283, 288, 294 i 298).

1807: Segons que sembla, la casa de Medinaceli vol fer nou el retaule de la Puritat de l'església del Pi (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 293, 298).

1807: La "façana" de tela i fusta que es sobreposa a la façana principal de la parròquia del Pi la realitzen els pintors del Teatre (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 312, 412-413, 421).

1807: Es guarneix el carrer del Pi per les festes de la beatificació de Josep Oriol (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 312-314, 344-345, 422, 423, 424, 429-430).

1807: Obres de neteja i millora a l'església del Pi (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 334-335, 371-372, 373-374, 383, 395-396, 407).

1807: S'emblanquina la capella de la Sang, que estava pintada "al fresco" (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 388-389).

1807, juliol, 3: «En esta tarde se ha col·locat en lo retaula nou jaspeat y dorat ab dos columnas a imitació de màrmol y jaspe a la imatge nova de nostre gloriós beato doctor Joseph Oriol» (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 524-525).

1807, juliol: Es tornen a instal·lar les reixes o algunes de les reixes de l'església del Pi (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 525).

1807: Nou sacrari de l'altar major, que imita el marbre i el jaspi (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 544, 763, 770, 776-777, 778).

1807: Uniformació de les reixes de les capelles (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 873-874).

- 1808:** Urna del beat Oriol a la capella de sant Llopart (*Calaix de sastre*, XXXV, pàg. 19, 21).
- 1808, març:** Es tendeix a què les reixes de ferro de les capelles siguin uniformes, amb elements decoratius daurats (*Calaix de sastre*, XXXV, pag. 167, 177).
- 1808-1814:** Sembla que durant l'ocupació francesa es van continuar els treballs d'uniformació de les reixes de les capelles, etc. (*Calaix de sastre*, XLV, pàg. 285).
- 1812, setembre:** Petites destrosses causades per un llamp (*Calaix de sastre*, XLIV, pàg. 297).
- 1815, juliol, 16:** «A las 10 horas del matí se ha convocada Junta en la peza de la Il·lustre Obra del Pi [...] per la entrega de 800 [lliures] que se demanan per lo cementiri o fossar que se ha de fer en Gràcia, y se ha fet present las vàrias dificultats que se troban per realitzar aquest projecte. Se han nomenat comissionats als senyors marquès de Villel, Joseph Fuxart y doctor Llobet per tractar ab lo Sr. Il·lustrísim [el bisbe] est assumpto» (*Calaix de sastre*, XLIX, pàg. 446).
- 1816:** Cal arreglar el portal de l'Ave Maria (desnivells deguts a la supressió del fossar, etc.) (*Calaix de sastre*, LI, pàg. 237, 247).

2. Els problemes estructurals de l'església dels trinitaris calçats, 1776-1808

- 1776, juliol:** «Dia 8 de Juliol de 1776. De poch dias a est citat, en la iglésia de Pares Trinitaris Calsats de esta ciutat de Barcelona se van agrandint los portalets colaterals de cada capella, per ser molt estrets, només que de un poch més de alsada de home y de alguns 3 palms y mitg de amplària. Se obran novament dos

òvalos als costats del cancell de la mencionada iglésia, posant-s'hi reixas florejadass; y ab esto quedarà la iglésia més espayosa, ab la amplitut dels portals de las capellas, y clara, ab los dos lluminars» (*Calaix de sastre*, I, pàg. 53).⁶¹

1776, novembre, 3: «Dia 3 de novembre de 1776, havent entrat yo a la iglésia de trinitaris calsats per ohir missa, he reparat ser renovat lo cimbori y blanquejat novament ab sa mitja taronja, no quedant posadas per encara las quatre vidrieras en los lluminars del referit cimbori, continuant-se a blanquejar tot lo interior de aquella iglésia, per necessitar-ho bastant. Ignoro si su ho han emprès uns italians que passaren per aquí, per sols ab escalas llargas, que ells mateixos se las guian, emblanquinan a iglésias, per més elevadas sian, fàcilment» (*Calaix de sastre*, I, pàg. 65).

1776, novembre: «Queda blanquejada en tot son interior la iglésia de Pares Trinitaris Calsats, la que apar molt bé; sols faltan las quatre vidrieras dalt del cimbori per sa conclusió» (*Calaix de sastre*, I, pàg. 67).

1781, febrer, 26: «Se ha comensat a desfer [...] per perillar de càurer y tornar-lo a fer, lo cimbori sobre de la mitja taronja» (*Calaix de sastre*, I, pàg. 207).

1790, novembre, 29: «Se fan obras sobre del campanar de la iglésia de la Trinitat Calsada, havent-hi las escalas de fusta posadas dintre del campanar per pujar-s'i, y avui un o dos manobras pujaban gavetas de morter per aquellas escalas portàtils y moltas rajolas y algunas pedras que hi havia allí dalt, formant-se per ara una com volta de fusta y rajolas o pedras al mitg del campanar» (*Calaix de sastre*, V, pàg. 218).

1790, desembre, 1: «Sobre del campanar de la Trinitat Calsada queda llesta la obra de mitja volta de rajola y fusta per impedir,

61. El 4 de juliol de 1776, els trinitaris calçats demanaren permís a l'Ajuntament de Barcelona per obrir dos òvals ("óvalos") en la façana de la seva església, a fi de fer-la menys fosca (*AHCB*, 1C-XIV, *Obreria*, c. 35 (1776)).

quant plou, la aigua que càiguia dintre del campanar, malmetent las fustas» (*Calaix de sastre*, V, pàg. 221).

1791, maig, 16: «Queda dorada enterament la nova graderia del altar major, color de perla y or las bases de dit altar; tot lo de sota dels dos quadros grans laterals del presbiteri, jaspeats de color de rosa y vert de poma y perfils de or, casi igual lo portal de la sacristia y lo altre frente, capella y altar del Sant Christo. Las portas de color vert clar ab llistas quadriangulars doradas; nou lo altar del beato Simon de Roxas, que se va enllestint de dorar. Fora, als claustros, emblanquinats de nou, actualment se resequeixen las lletras dels versos sota dels quadros que hi ha en tot lo voltant dels claustros» (*Calaix de sastre*, VI, pàg. 138-139). El baró de Maldà també assenyala que aquestes obres es fan amb motiu d'un capítol de l'orde trinitari.

1792, febrer, 3: «En dita iglésia se pasan a abaxar las voltas de las dos capellas més immediatas al cruzero, frente la una de l'altra, per guarnir-se tribunas o celosias, com en la iglésia de Betlem, y aixís en todas las demás oberturas sobre de las capellas, comensant-i ya a treballar a un costat, que és lo altar de Sant Rafel Arcàngel, que és de casa Llampillas, qual altar queda tot tapat» (*Calaix de sastre*, VII, pàg. 50).

1792, març, 14: «Quedan iguals per ara ab solas varanas de fusta las dos tribunas de la iglésia de la Trinitat Calsada més immediatas al cruzero, y las del devant dels dos altars colaterals al altar major, per guarnir-se en estas y en las demás [tribunas] celosias o ventallas, conforme las del cor, al preu cada tribuna, sens dorar, tant sols la fusta, 100 lliuras. També queda curiós lo passadís des de la sagristia al rafató al costat del carreró a la vanda dels claustros ab uns arrimaderos de rajolas de València de alguns 10 o 12 palms de alzada, que ab la blancura de parets apar molt bé» (*Calaix de sastre*, VII, pàg. 103).

1792, juny, 1: «En la iglésia de la Trinitat Calsada se ha posat per ara tant sols una tribuna de fusta solament» (*Calaix de sastre*, VII, pàg. 208).

- 1793, maig, 26:** «En la iglesia de pares trinitaris calats quedan lles-
tas quatre tribunas, las más inmediatas al cruzero, prou ben tre-
balladas de fusta y escultura» (*Calaix de sastre*, VIII, pàg. 299).
- 1794, febrer, 3:** «Quedan també en dita iglesia de la Trinitat Calsa-
da lles-
tas enterament las tribunas más inmediatas al cruzero en
sos muntants y celosias de fusta y escultura, y en las demás tant
sols ab las balustradas així mateix» (*Calaix de sastre*, IX).
- 1794, juny, 11:** «En la iglesia de la Trinitat Calsada quedan lles-
tas enterament ab muntants y ventallas, menos dos, las tribunas; y a
fora se ha emblancat y jaspeat de color escur, y de rosa molt baix
lo portal major de la iglesia, faltant lo quadro pintat en lo de so-
bre las portas, y així mateix se embelleix lo del costat de entrada
a la capella de la Mare de Déu del Remey» (*Calaix de sastre*, IX,
pàg. 311-312).
- 1794, juny, 14:** «Llest o renovat també lo portal de la capella de Nos-
tra Senyora del Remey, ab las dos bases de les columnas negres, y
éstas jaspeadas color de rosa baix y pintadas, com y també en lo
altre portal creus blavas y bermellas, insígnia del sagrat ordre de
la Santíssima Trinitat» (*Calaix de sastre*, IX, pàg. 320-321).
- 1796, abril, 28:** «Amenazant ruína la teulada y embigats, de poch-
dias a est, de sobre la iglesia, cimbori y noviciat de estos PP. Tri-
nitaris calats, reparant-se algunas esquerdas en dit cimbori de
la iglesia, per prevenir una forta desgràcia, se pasa a recompon-
drer tot» (*Calaix de sastre*, XII, pàg. 204).
- 1796, maig, 21:** «En dita iglesia queda renovada la pintura de la
gloriosa Ascensió del Senyor en la porta del sacrari del retaula
major, y se va disposant tota la muda de la fusta sobre de la dita
iglesia de la Trinitat Calsada y sobre del noviciat» (*Calaix de sas-
tre*, XII, pàg. 259).
- 1796, juny, 17:** «Queda descubert un tros de teulada y embigat so-
bre de la cúpula de la iglesia de la Trinitat Calsada, a fi de re-

compòndre-se; y així mateix tota la demás obra, com queda ya notat» (*Calaix de sastre*, XIII, pàg. 15).

1796, juliol, 11: «Sobre de la iglésia de la Trinitat Calsada se ha comensat, uns dos o tres dias [enrera], a embigar la cúpula del cimbori, passant-se después a tornar-se a enteular, y així mateix tot lo demás de sa recomposició» (*Calaix de sastre*, XIII, pàg. 68).

1796, agost, 5: «Ya de uns nou o deu dias queda llest en sa fusta y teulas la cúpula y cimbori sobre de la iglésia de la Trinitat Calsada, quedant encara en lo finestral de la campana grossa –al frente de la plassa de la Trinitat– lo bigalot ab lo parell de curriolas sense cordas, per no tenir-s'i ya, com és de pensar, que pujar los materials de fusta, teulas y demás necessari per la continuació de las demás obras que faltan a fer-se, per estar aquella recomposició del tot llesta y segura quant antes» (*Calaix de sastre*, XIII, pàg. 175-176).

1797, abril, 26: «Havent-se en la iglésia de la Trinitat Calsada descubert lo perill de càurer-se tota o part de ést en sas capellas, per evitar-se, segons he ohït, tal novedat, avuy se passa a tota pressa a apuntalar la bòveda y demás perillós de ruïna en dita iglésia, per adobar-se, a no ser que se tingués que espatllar per fer-se nova. Lo motiu, se ha dit si haver fet moviment las pilastras de las capellas, sent algo primas. Per consegüent, queda tancada la porta de la iglésia, servint-se los religiosos per sas funcions de la capella de Nostra Senyora del Remey. Lo temps manifestarà lo que per ara se ignora en aquest particular. Llàstima cert, sent un temple capaz y ben adornat, sobretot lo retaula major y quadros colaterals, ab tant de treball de escultura y tot allò dorat. No haurà dexat de contribuir en això las freqüents y prou copiosas plujas que ya quatre mesos que experimentam en Barcelona y sas cercanias; y de goteras, a no reparar-se prompte, ne resultan lo que actualment en esta iglésia» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 13-14).

1797, abril, 27: «En quant a lo que havia notat de la iglésia de la Trinitat Calsada, no és tant com havia ohït ponderar de voler càurer

la iglésia, sí sols ab perill la pilastra de la capella de Sant Rafel Arcàngel, immediata ésta a la part del cruzero, entrant-se per lo portal major de la iglésia, que queda obert, a la esquerra; y a no adobar-se, sí que perillaba de donar fort estrèpit dita iglésia. Per consegüent, havent-se un poch inclinat aquell tros, a fi de igualar-se ab los materials necessaris, per sa seguritat y de la gran bòbeda des de ahont comensa lo cruzero, se ha afianzada ésta ab dos llargas y reforsadas entenas, mentres que se adobarà tot lo que hi ha perillós, posats banchs en tot aquells circuït del cruzero per a què la gent no hi pàssia, a fi de evitar alguna desgràcia, y tancadas aquellas portas, fins a ser llest de adobar-se la pilastra de dita capella de Sant Rafel, cantant sos oficis los religiosos en lo altar y capella de Nostra Senyora del Remey, havent-ho vist en est matí. Y [m'ha] dit un fuster que treballa en los claustros, havent-hi porció de fusta necessària y rajolas, que lo mal no era altre que'l moviment de esta pilastra, y sens ésta, sens dubte hi haurà alguna cosa més que reparar per la total seguritat de dita iglésia de la Trinitat Calsada» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 14-16).

1797, abril, 29: «En quant a la iglésia de la Trinitat Calsada, se han anyadit y continuan en anyadir-se algunas entenas y bastidas més en lo arch del cruzero, per passar-se a regonèixer la mitja taronja, que se creu haurà fet algun moviment, havent-se-li descobert alguna esquerdada, ignorant-se per ara si podrà servir lo mateix cimbori o mitja taronja, o si tindrà que fer-se nova, sent-lus molt sensible als religiosos trinitaris calats, no tant sols per la iglésia com per lo considerable gasto en tot aquell adop. Y no havent-hi gayres diners per obra tant necessària, no quedant-los altre refugi que a la Beatíssima Trinitat, perquè tòquia als cors dels fiels per algunas pingües limosnas» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 20-21).

1797, maig, 6: «En quant a la iglésia de la Trinitat Calsada, devent-se derribar tot lo mitg cos des dels pùlpits, havent-se ya tret un, fins al altar major, per ser tot aquell tros perillós, des de mitja iglésia en avall, se ha posat un drap, passant-s'i a col·locar al devant un retaulet interino ab una imatge de la Santíssima Trini-

tat, tenint-se que desfer lo retaule major, aprofitant-se tot lo que pugua servir de imatges de sants y los dos grans quadros pintats a un y altre costat de presbiteri, qual obra de desfer y tornar a fer durarà molt temps, segons me ha explicat un religiós de dit convent que queda comissionat ab lo pare Joan Mas, lector jubilat, per recullir limosnas dels devots, per una obra tant necessària y costosa» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 38).

1797, juny, 4: «Queda enterament fora lo llantarnó de la cúpula o mitja taronja de la iglésia de la Trinitat Calsada, y també desenteulat lo demás, per desfer-se, a saber, la dita mitja taronja, suplint la mitat de la iglésia per ara ab un retaulet interino que fa de major» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 66).

1797, juny, 6: «Se va derribant la mitja taronja y se ha guarnida la perspectiva pintada del monument al mitg de la iglésia, per més acompanyar al retaule interino de la Santíssima Trinitat, guarnits que se han hagut devant de dita perspectiva dos retaules a un y altre costat del major», (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 70-71).

1797, juny, 8: «He vist [...] ser fora ya todas las fustas de la mitja taronja de la iglésia de la Trinitat Calsada, per passar-se a obrar tot allò nou y demás que estiga perillós» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 72-73. A les pàg. 75-76 en fa alguns aclariments).

1797, juny, 28: «Ab lo motiu de haver-se somogut la obra de la iglésia dels reverents pares trinitaris calats de aquesta ciutat, ha estat precis desfer lo llanternó del cimbori, ést o sa mitja taronja, com y també los archs principals, havent-se tingut de fer un gasto molt major de lo que se havia cregut al principi en que's notà lo tal escalabro; motiu que ha precisat a la dita religió o convent lo pèndrer un censal de quatre mil lliuras de la reverent comunitat de Santa Maria del Mar. Y havent determinat fer una capta per la ciutat interin que també han acudit al Govern ab la sollicitud de què se'ls concedèsquia la facultat de fer una rifa o estracció en lo temps que dúrie la dita obra. Y como dits religiosos sian los més pobres entre todas las demás religions, se confia

que logran lo permís y que, entre tant, lo Real Acuerdo y S. E. lo nostre digníssim general lus concediran poder per [sic] la estracció, a fi de poder comensar la obra y eixir de tant gran apuro» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 129-130).

1797, juliol, 11: Els trinitaris calçats han estat autoritzats a fer una rifa mensual per tal de sufragar les obres de reparació del seu temple. «Havent-se passat a desmoronar la cuberta del cimbori de dita iglésia, se ha vist era precis llansar-lo tot a terra, quedant per tant descuberta tota aquella part de edifici per ahont entraria l'aigua en cas de haver-hi alguna pluja; y així seria molt a propòsit fer una cuberta lleugera e interina per evitar algun aiguat o pluja forta de estiu, la que no podia dexar de fer algun estrago ab sa inundació» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 158-159; Boixareu, III, pàg. 210, transcripció més completa).

1797, novembre, 27: «Se van pujant las parets del cruzero de la iglésia de la Trinitat Calsada, quals no finiran com antes ab llanternó y lluminars, sí que ab cuberta de fusta y teulat» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 550).

1797, desembre, 2: «Sobre del cruzero, o al mitg de la iglésia de la Trinitat Calsada, se anaban guarnint las bigas o jàseras per la formació de la cúpula o mitja taronja finint ab punta y no ab llanternó, com abans, per sa major seguritat de ella, cubrint-se luego de llesta la encaballada quadriangular, ab tot lo demás necessari de llatas y teulas» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 555-556).

1797, desembre, 5: «Sobre de la cucurulla nova, per ara sols fusta, de la iglésia de la Trinitat Calsada de la present ciutat, queda avui fixat lo panell mateix de antes sobre del llanternó; disposada casi ya esta nova cúpula a punt de enllatar y tot seguit enteular-se per abrich de las plujas, per a què no òmplian lo paviment de aigua» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 561).

1797, desembre, 7: «Se anaba enllatant lo nou cimbori de la iglésia de la Trinitat Calsada, y est ya molt adelantat en tal maniobra» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 566).

1797, desembre, 11: «Queda enllatat ya lo cimbori nou de la iglésia de la Trinitat Calsada, molta part de ell alquitranat, continuant-se tal unto per sa conservació, que penso que, llest, passarà a enteular-se» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 578).

1797, desembre, 12: «Se ha comensat a enteular lo nou cimbori de la iglésia de la Trinitat Calsada, entrant ya las obras de manobras y mestres de casas, havent ya acabat los fusters en lo treball de dit cimbori o cucurulla» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 579).

1797, desembre, 14: «Queda enteulat la mitat del nou cimbori de la iglésia de la Trinitat Calsada, alquitranat tot lo demás en sas fustas que faltan a enteular-se, y no dubto que en lo any que segueix de 1798, per la festa de la Santissima Trinitat, quedarà enterament llesta aquella mitat de iglésia en tota sa obra, havent ohit dir que, mediant las limosnas de vârios devots per la dita y extraccions o rifas, encara quedaran als religiosos trinitaris calsats algunas cantitats de diner per refer-se en estos necessaris gastos» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 585).

1797, desembre, 19: «Lo nou cimbori de la iglésia de la Trinitat Calsada vist en tota la part de tramontana queda ya tot llest de enteular, y penso que faltará molt poch per ser-ho del tot» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 594).

1798, abril, 22: «Los pares trinitaris calsats se troban ab lo xasco de no poder continuar sas rifas o extraccions per la obra de la iglésia, sent ya de sí pobres, y ara més, faltant-lus diners, no sé si quinse o setse mil lliuras, per continuar la obra molt adelantada de la mitat de la iglésia fins a sa total conclusió, segons m'ú ha dit avui un dels llechs comisionats per arregar limosnas dels devots per el efecte, tenint-se que manejar per acabar la obra tant necessària los referits pares trinitaris calsats, tardant per consegüent a conclòurer-se per lo motiu que tinch ya insinuat» (*Calaix de sastre*, XVI, pàg. 314-315).

1798, juliol, 29: «Los pares trinitaris calsats se troban ara ab lo chasco de tenir que tirar a terra al retaula major, havent fet ést

moviment; no estant, se pot dir, segura la Santíssima Trinitat allí, pues que tot allò se ha de desfer. Y també he ohit dir si altra vegada lo cimbori, havent-lo elevat un xiquet massa, per consegüent fins ara tot aquell treball al cañet, y al últim, ben segur que tindran de resòdrer los frares trinitaris calçats de que-s fàssia iglésia nova, per lo que se·n haurà ressentit lo mitg cos de iglésia actual, ab tants pics y forats, espatllan-se lo restant cos per sa recomposició» (*Calaix de sastre*, XVII, pàg. 50-51).

1798, agost, 1: «Averiguat est matí per un frare de la Trinitat Calsada, havent-hi passat per curiositat, a fi de saber si havia patit detriment lo retaule major de la iglésia, tenint-se que tirar a terra, segons havia notat yo, [...] me ha dit no haver-hi tal cosa, sí que tant sols tràurer-se la patxina sobre del presbiteri, per a que vinguia igual la bòbeda a tot lo demás que se ha renovat, fins a quedar llest ab lo cimbori aquella mitat de iglésia, que se judica per tot aquest any o principi del any vinent 1799 ser llesta» (*Calaix de sastre*, XVII, pàg. 57-58).

1799, maig, 11: «Quedaba ya en est matí cerca de mitgdia la nova obra de la iglésia de la Trinitat Calsada ab disposició de col·locar-se en lo sacrari del retaule major a Nostre Amo (alabat sia sempre) en lo fi de la tarde, fent professó la religiosa comunitat de pares trinitaris calsats, luego de acabats de cantar completas. Tot lo nou queda blanquíssim de parets, y molt clar ab los lluminars oberts de son cimbori, als que est matí faltaban encara las vidrieras. Se ha posada trona nova de fusta y escultura, única, a una part del cruzero, faltant l'altra, que era vella, ab altra frenta, així mateix estas dos tronas o púlpits fora. Lo retaule major queda més límpio, tot aquell dorat, ab los marchs, pinturas y adornos colaterals, parexent tot allò nou. Lo retaule del beato Simon de Roxas, en aquell mateix lloch en què era antes, ve més al mitg de la paret, havent-se axiquit lo portal y cancell de eixida al carreró. La petxina dorada y pintada sobre de la volta del retaule major queda blanca ab tota la demás paret. Lo cimbori nou és otxavat, ab un floró al mitg dorat y curiós. Guarnida que quedaba la gran llàntia de plata ab palmatòrias en lo arch de la bòbeda, ésta netejada, posats ciris per la funció de la tarde y demà,

així també en las palmatorias del retaule major y adornos colaterals, ab los guarnits en los candeleros, comensant-se demà la novena a la beatíssima y adorable Trinitat. Sen dubte, quedarà la iglésia plena de gent en esta tarde. [...] Era glòria en la terra la mitat nova la iglésia de la Trinitat Calsada, per tantas llums en celebració de la col·locació del Santíssim Sagrament (alabat sia sempre) al sacrari del retaule major, primerament il·luminat que quedaba est de dalt a baix, així també los adornos colaterals ab los quadros y algunas arañas de cristall; il·luminat tot lo octavat de la mitja taronja o cimbori, pendent de son floró del mitg la corda ab la llàntia de plata ab palmatorias, totas ab ciris o blandons encesos; il·luminat així també tots los retaules del cruzero, hermosa per sa gran resplandor la iglésia; sa blancura, escultura y doradura, que feya goig, hermozejant no menos la cornisa en tot est nou edifici, que antes no hi havia, pensant-se proseguir aixís lo que falta de la iglésia, per semblar casi tota nova» (*Calaix de sastre*, XVIII, pàg. 378-382).⁶²

1799, maig, 14: «Tornant a la iglésia de la Trinitat Calsada, noto quedar col·locadas casi todas las tribunas, faltant sols en los dos huecos o oberturas a las de frente del orga a posar-s'hi los muntants ab ventallas o celosias com en las demás ya llestas, y axiquits los huecos que antes eran los mitgs archs sobre de las capsaleras» (*Calaix de sastre*, XVIII, pàg. 393-394).

1799, maig, 15: «En la iglésia de la Trinitat Calsada, inseguint a sos adornos de tribunas y una o dos jaspejadas de blanch y doradas, han seguit a éstas un parell de confesonaris dels que's plegan, col·locat un de estos, jaspejats blanch y dorat, sota de la trona nova de fusta y escultura ab son tornaveu, res dorat, en la pilastra del cruzero a la part de la capella de Nostra Senyora del Remey, y si fer-se altra trona igual a la que ya hi és» (*Calaix de sastre*, XVIII, pàg. 397-398).

62. «Se pasó el Santísimo Sacramento al altar mayor de la Trinidad Calzada por haberse concluido aquella parte de iglesia» (*AHCB*, C6, Ms. A-165, Ramon Cornet, *Libro manuscrito*, f. 179, 11-V-1799).

1799, octubre, 5: «He vist [...] més clara la iglésia de la Trinitat Calsada, per haver-se obert dos o tres lluminars, oberts ab vidrieras en lo cimbori» (*Calaix de sastre*, XIX, pàg. 345).

1805, desembre: El baró de Maldà anota que es fa tribuna a banda i banda de la nau, en la part més pròxima al cor; i afegeix que probablement es posaran muntants i ventalles dorades i jaspiades, com a les dues tribunes immediates al creuer (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 775-776).

1806, febrer, 20: «Se passa a igualar en la blancura de parets en sa mitat que faltaban, archs y pilastras de color de rosa, fins a finir ahont és lo cor y sota lo cancell de la iglésia en son portal major, y pareixerà, blanca tota, [com] iglésia nova; de ésta quedan fora los montants de dos finestras a la part de la capella de Nostra Senyora del Remey, embiadas al dorador a dorar, y, posadas, ab la blancura que faltaba en sa mitat de iglésia, sa uniformitat pareixerà millor que antes y més clara; y de present hi ha bastidas per dita recomposició» (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 158).

1806, març, 7: «Queda emblancada ya tota la iglésia de la Trinitat Calsada, parexent més clara y desembarazada de las bigas y bastidas, y sols los ponts volants en las tribunas que faltan a enllestir de jaspear y dorar, a no or, colradura en sos perfils [...], tant sols no igual en los archs de la bòveda en sa mitat fins al capdevall y en el tot, que està molt bé així blanca, y millor quan quèdia llesta en sas tribunas, en sos montants y gelosias o ventallas» (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 210-211).

1806, abril, 3: «En la iglésia de la Trinitat Calsada quedan ya llestas y desembarazadas per lo tant las tribunas y actualment vist las entenas y bigas posadas en tot lo devant del orga per lo mateix embelliment que a las ditas tribunas» (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 325).

1806, maig, 1: «També [...] quedar en la iglésia de la Trinitat Calsada molta part del orga o son fustam dorat y colorit blau o vert, com ya són las tribunas, llest que serà tot per lo solemne diumenge

de la Santíssima Trinitat 1 de Juny, y així ben adornada y ab esta uniformitat de orga y tribunas la dita iglésia» (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 444).

1808, juliol, 5: «He vist col·locat lo altre púlpit que faltaba, com el que ya és blanch, ab son tornaveu perfilat de or o colradura, a un cantó de cruzero a la part del evangeli, així mateix ab sas corresponents escalas o graons per pujar-hi [...] uniformes los dos púlpits» (*Calaix de sastre*, XXXVI, pàg. 207).

3. La reconstrucció de la capella de Nostra Senyora de l'Ajuda, 1797-1807

1797, juliol, 5: «Quedant firmats los que cuydan de la capella de Nostra Senyora de la Ajuda per sa rehedificació, passant-la a fer més capaz, vista la existent, derribada la casa del costat adnexa ab capellà o cura per son cuydado, passarà prest a rehedificar-se dita capella de la Mare de Déu de la Ajuda mediant las limosnas que se recúllian de aquells vehins y de altrás personas devotas» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 144-145).

1798, abril, 21: «Aquest matí, a 3 quarts de onse, se ha feta la funció de posar-se la primera pedra de la iglésia que-s deu construhir de Nostra Senyora de la Ajuda, en lo mateix lloch ahont era la antiga, que queda ya destruhida, menos en una petita paret que se ha dexat a la part del carrer de Sant Pere més Baix, ahont existeix la devota imatge de dit títol de la Ajuda, fins a quedar construhida la part de detràs indicada. La devoció dels vehins de aquell barri ha promogut la tal obra, y elegits comissionats dels més visibles, se sollicità lo permís del Molt Il·lustre Capítol, com a obtenint la sede vacant, y, donat ést, se ha determinat lo present dia, havent col·locat la pedra lo Il·lustre Senyor Provisor y Canonge don Francisco de Becar, vestit ab capa pluvial de llama de plata y galó d'or, ab los assistents diaca y subdiaca los senyors

don Joseph Maria Ponsich y don Joseph Anton Çagarriga, assistint en tot lo mestre de cerimònias ab sos hàbits de oficial de capítol y bastó ab puño de plata, gravadas las armas de la iglésia, y, a més, han assistit altres oficials capitulars, com un monjo que portaba la creu, lo sagristà menor mosèn Ramon Curriols y lo escolà major mosèn Joseph Fornas. Han cantat las lletanias majors dos xantres, responent tot lo demás clero, mentres que se ha portada la pedra en lloc destinat, ab tots los adminículos de una pastereta de mortè, la que era pintada de vert a l'oli y dorada, y també una paleta platejada y una masseta del mateix modo, tot lo que, manejat per lo mestre de casas Joseph Ausich, que és lo arquitecto, se ha alsat com una lloseta que cubria la superfície de dita pedra y se ha col·locat en son hueco o còncavo una ampolleta de cristall ab un pergamí adins, de l'any, mes y dia y del reynat del Sumo Pontífice y Monarca presents, baix los quals se ha fet la tal pública col·locació. Lo concurs ha estat numerosísim, havent-se notat un profundo silenci, ternura y devoció mentres que se feyan los ya notats piadosos actes de nostra religió» (*Calaix de sastre*, XVI, pàg. 310-312; Boixareu, IV, pàg. 44, transcripció parcial).

1798, abril, 21: «En quant a la nova fàbrica de la capella o ya iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda, quedan oberts los fonaments a son detràs, donant-se-li major extensió [...], havent-se'ns dit si serà per igual terme de la iglésia del Sant Esperit, en lo carrer Nou de Sant Francesch, ab la corresponent elevació» (*Calaix de sastre*, XVI, pàg. 313).

1799, maig, 13: «He sabut haver-se ahir tarde benehida la nova iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda, a saber, tot lo nou de ésta que hi ha fet, faltant la paret del devant en lo carrer de Sant Pere més Baix a obrar per ser acabada; que's canta lo Te Deum, y avui matí lo ofici, per la capella de música de la parroquial iglésia de Nostra Senyora del Pi» (*Calaix de sastre*, XVIII, pàg. 385).

1799, octubre, 26: «He vist al passar est matí o a mitgdia per lo carrer de Sant Pere més Baix, ser a terra y comensat ya, fets los fona-

ments, de pedra picada, lo tros que falta del devant y frontispici de la iglésia de Nostra Senyora de l'Ajuda, servible des de la mitat nova al retaule major de la Mare de Déu y un o dos colaterals, un de estos de Sant Baldiri. En quant a la pedra picada, tant sols que quedan fets los sòculs, y lo demés, que serà de mamposteria, per no ser tant cara la obra, no proporcionant lo actual temps, de prou misèria» (*Calaix de sastre*, XIX, pàg. 435).

1799, desembre, 5: «Queda molt avansat lo frontis, tot pedra picada ab columnas planas, y portal casi a estat de dos hòmens, de la petita iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda, fins a igualar-se est tros del devant al ya fet» (*Calaix de sastre*, XIX, pàg. 559).

1800, maig, 16: «En quant a obras públicas, queda mitg frontispici fet y portal de hechura triangular de pedra picada de la nova iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda en lo carrer de Sant Pere més Baix, per unir-se esta mitat nova a la ya feta» (*Calaix de sastre*, XX, pàg. 489; Boixareu, V, pàg. 50).

1800, octubre, 26: «Queda llest de pedra picada lo frontispici de la nova iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda ab un sumptuós portal així mateix segons gust de arquitectura, no sé si dòrica o jònica, y de hechura triangular lo de sobre de dit portal, construïda que queda al costat la nova casa per son rector o capellà de la Ajuda» (*Calaix de sastre*, XXI, pàg. 336).

1800, novembre, 4: «En quant a la obra que ya tinch notada de la iglésia y demés edifici de la Mare de Déu de la Ajuda, sols me falta anyadir la inscripció que-s veu sobre del portal major, y és de esta manera: *Beata Maria vergini auxiliatrici vicinorum pietas memor. grataque hanc vetustissimam domum prope labantem reedificavit auxitque, anno MDCCC*; que traduhit en espanyol és de manera: La pietat dels vehins, tenint presents los beneficis rebuts per medi e intercessió de Maria Santíssima baix el títol de la Ajuda, en degut regoneixement, li ha reedificat y augmentat la casa e iglésia, que amenazaba pròxima ruïna, en lo any 1800» (*Calaix de sastre*, XXI, pàg. 352-353).

1801, juny, 24: «Des del dia 20 de maig, Sant Baldiri, queda ya de servey la nova iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda en lo carrer de Sant Pere més Baix, fent-se actualment allí devant una rifa a pago de quarto, no sé si coca o altra cosa, per la obra que se passarà a empèndrer –quant hi hàgia diners– del retaula major, sentint lo antich, que ya té cent anys, de fusta escura, ab escultura dorada, senyalat lo camarin sobre, per col·locar-s’i a la sagrada imatge de Nostra Senyora de la Ajuda, en est que queda al mitg en un nincho; y en los laterals, més petits, Sant Joaquim y Santa Ana ab Sa Santíssima Filla Maria. Lo retaula en la primera capella, que és lo de Sant Baldiri, també és lo vell, y un altre així també conforme era la iglésia de antes, que atès lo tant baixeta, eran proporcionadets. Los ninchos per los demás retaulas, que me han paregut tres per part, tenen prou esperit, faltant-s’i a col·locar los retaulas. Y com flaquejan las entradas de pecúnias, per causa de la actual guerra dels inglesos, que tothom la sent, ab rifas y devots se va fent tot lo que falta, molt a poch a poch, escassejant també la nova iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda en entradas de missas en los presents calamitosos temps, fins quan Déu vulga que-s millòrian» (*Calaix de sastre*, XXII, pàg. 648-649).

1801, juliol, 11: «En esta tarde, segons nota lo diari estampat de est dia, a 5 horas se farà la benedicció de la iglésia nova de Nostra Senyora de la Ajuda, situada en lo carrer de Sant Pere més Baix. Inmediatament que-s cantarà el Te Deum y un rosari solemne que cantarà la capella de música de Nostra Senyora del Pi, y que se umplirà bé de gent, la iglésia principalment, de tot aquell vehinat. En esta tarde, a 7 horas tocadas, hem entrat doctor Casas y yo a la nova iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda, per visitar a sa sagrada imatge, adornada que estava, en nincho interino, ab roba bermella y corresponent pavelló ab raigs dorats en tot lo circuit del nincho; tot lo demás, que era perspectiva pintada ab un parell de piràmides o agullas, tapat tot aquell retaula vell ab Sant Joaquim y Santa Ana, per mudar-se después tot aquell retaula nou flamant, així los demás retaulets quant hi hàgia diners, y de present lo xasco en què-s troban tots los que feyan rifas particulars, segons papers plantats pels cantons

de no poder-las continuar, divent-se tal prohibició als senyors loteros, quexant-se de que tenian molt poch guany y que casi se morian de fam, ab sos desguazaderos de pecúnias en las rifas particulars en iglésias de sants y santirons, no entrant-ne las suficients en lo joch de la Loteria. En tal sahó, en la iglésia de la Ajuda, la música del Pi cantaba ab tota la fusta la lletania de la Mare de Déu, plena casi de gent la nova iglésia, y a fora al carrer penjaban algunas matas, no gens espessas, en cordills, y també tal qual bomba de paper per la il·luminació de nit, de celebració de la benedicció de la nova iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda, que sia sempre nostre amparo y ajuda en lo curs de nostra vida, fins a conduhir-nos al port de salvació. Amén» (*Calaix de sastre*, XXII, pàg. 681-682).

1801, juliol, 12: «Ahí tarde féu la benedicció de la nova iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda lo nou constituhit vicari general de silla lo reverent doctor Ramon Basart, prebere, paborde de Cervejlló, segons aixís se ha contat» (*Calaix de sastre*, XXII, pàg. 685).

1801, agost, 13: «A expensas de un devot, se dóna color de perla a la porta gran de la nova iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda, en lo carrer de Sant Pere més Baix, sent pròxima la festa de la gloriosa Assumpció de Maria Santíssima al cel, que és, y sa octava, sa festa major» (*Calaix de sastre*, XXIII, pàg. 11-12).

1805, agost, 2: «Lo nou retaule de la iglésia de Nostra Senyora de la Ajuda és molt més elevat, a proporció de la paret de detràs, al gust dels retaules moderns que-s treballan, y tot blanch o enguixat; y las imatges colaterals són novas, no puch ben assegurar si las mateixas de Sant Joaquim y Santa Ana y al mitg la Mare de Déu. Que-ns ajudie ara que molt la necessitam tots y en la hora de la nostra mort. Amén» (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 368).

1806, març, 17: El baró de Maldà anota que els obrers de la capella de l'Ajuda –un dels quals és don Gaietà Dou– fan propostes per «acabar de perfeccionar lo frontis» del temple i per fer o acabar la casa destinada al seu capellà (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 252-253).

1807, juny: «Ya llesta y blanca en tot son magnífich frontispici y sobre lo campanaret cubert, en dos finestralets y campanetas» (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 494).

4. L'altar major de l'església parroquial de Sant Just i Sant Pastor, 1803-1816

1803, desembre: Ja es parla de fer nou el retaule major, i altres obres (*Calaix de sastre*, XXVII, pàg. 638, 653).

1804, gener, 15: Ja s'ha enderrocat la tribuna i s'han col·locat les relíquies de Sant Pacià en la capella situada sota l'orgue; i ara es passa a desfer el retaule major i a fer-lo de nou (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 52-53).

1804, febrer, 3: Rifa per cobrir part de les despeses (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 130-131, 143).

1804, juny, 11: Finançament del nou retaule major: es fan rifes, i don Joan Larrard ha fet un donatiu de mil lliures (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 609).

1804, setembre, 16: A casa de l'obrer cavaller de la parròquia de Sant Just es deixa veure el dibuix o projecte del nou retaule major, al qual el baró de Maldà dedica grans elogis; també es fa un model o maqueta de fusta del retaule (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 307-308, 319, 347-348, 353, 363-365).

1804, octubre, 2: Ja s'ha tret el retaule vell (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 378).

1804, novembre, 19: Col·locació de la primera pedra del nou retaule major (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 553-554 i 586-587).

1805, gener, 15: El baró de Maldà reproduïx la inscripció de la primera pedra del nou retaule major de Sant Just: «En esta tarda, a

2 quarts de 4, se me ha entregat un gros plech [...] reduhit a una petita esquila y 3 papers estampats de folio de la inscripció de la primera pedra del costós y sumptuós retaule de màrmol que·s passa a col·locar en lo presbiteri de dita parroquial iglésia de Sant Just y Sant Pastor, màrtirs, de la present ciutat de Barcelona, que és com segueix [...]». Aquest text, en substància, diu: El dilluns 19 de novembre de 1804, sent papa Pius VII, rei d'Espanya Carles IV, bisbe de Barcelona Pedro Díaz Valdés i vicari perpetu de la parròquia Gaspar Fuster, i obrers de la parròquia Felip de Mercader, Antoni Gasset, Tomàs Serrallach, Gaietà Galup, Francesc Masbernà i Josep Santanach, i comissionats per a les obres Francesc Codina, Joaquim Casals, Joan de Larrard, Manuel de Graell, Josep Pujol, Joaquim Milà de la Roca, Rafael Valldejuli, Jaume Bardaña, Josep Barba, Josep Usich, Onofre Santgerman i Bonaventura Marri [sic], va ser derrocat l'antic retaule de fusta, pròxim a la ruïna, i es va iniciar la construcció d'un nou altar de marbre, per al qual es varen concebre i delinear tres projectes per Ignasi March, Tomàs Soler i Joan Fàbregas, i va ser proposat que s'obrés el traçat per Joan Fàbregas i Rabassa, arquitecte (*Calaix de sastre*, XXX, pàg. 56-57).

1805: Segueixen les obres del retaule major; són “desemparedats” alguns finestrals, fet que dóna més claror al temple (*Calaix de sastre*, XXX, pàg. 205-206).

1805: Notícies sobre el nou retaule major (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 350-351).

1806, març, 4: Es duen des del port a l'església de Sant Just les columnes de marbre vingudes de Tarragona destinades al retaule major: «Havent-se descarregadas en lo passat dissabte en la matxina del moll fins a 5 columnas per ara de marbre, vingudas de Tarragona, faltant-ne 7 per la obra del nou retaule major de la parròquia de Sant Just y Sant Pastor de la present ciutat, de 100 quintars cada columna, posadas en galeras o bastiments de quatre rodas, no sé si 9 caballs en cada una, se anaban conduhint en est matí al magatsem provisional en lo fossà y costat de la iglésia, en què se hi van pulint las pedras o màrmols per una

tant costosa, sumptuosa y magnífica obra, que se judica serà la de dit retaule major de la predita iglésia de Sant Just y demés adnexos per acompanyar-lo; estan molt animosos a proseguir-lo *usque ad sumum* lo reverent vicari perpetuo de la reverent comunitat, senyors obrers y parroquians; y si bé lo comers queda prou encallat en el dia per motiu de la actual guerra britànica, que a tots nos cou, principalment als comerciants y fabricants, no descomfiam de la generositat dels podents per estar tant en glòria de Déu com dels gloriosos màrtirs Sant Just y Sant Pastor, y així de certa persona que lo autor no nombra que ya té casa allí devant, en las Escalas de Casador, que farà segons lo que li pareixerà per ajudar en lo que puga. Yo no he vist passar a tant grans columnas per muralla de mar, Ramblas, Portaferriza, carrer dels Boters, plasa Nova, devant de la Seu, vora de la Seu, carrer de la Inquisició, Freneria, Dagueria y a Sant Just, sí que unas pots llargas, descrostonada part de paret del fossà per entrar-se a dit magatzem, sí que tota esta disposició; y havent yo allí arribat per vèurer si ya hi veuria alguna columna allí, no ne he vist ninguna encara, sí que esperant lo reverent vicari perpetuo per tirar-la ab los senyors obrers y algun parroquià de Sant Just y molt placent com acostuma dir-me: “Senyor baró, si vol tirar la columna se pot trèurer la capa”, de lo que me n’he rigut, y així lo amigo vicari perpetuo, ab los demés que allí eran. He sabut ser los ports de cada columna des de son desembarch, portadas el devant de la iglésia parroquial de Sant Just, de 30 lliuras» (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 199-201).

1806, març, 6: «Las 5 columnas de màrmol per aquell com temple de Salomó, vull dir per lo retaule nou de Sant Just, prou lus arribaren, mes ab lo xasco, segons nos ha referit lo senyor N. Valldejuli al doctor Joseph Casas y a mí, sent los 3 en la iglésia de Santa Catharina en esta tarda, de haver-se romput lo fusell del bastiment de dos o 4 rodas y rompuda la columna, ignorant si bé en quin paratge fou tal desgràcia y altre a la vora de la Seu, a la girada al carrer de la Inquisició, si afegint-se la columna podrà encara servir, que no haurà alegrat gens al bon vicari perpètuu, senyors obrers y parroquians, y que no contaba vèurer fet lo dit nou retaule major de Sant Just, contant molts anys de est a ser

llest; lo cost de cincuenta mil lliuras y molt [costós] de arregar y las bonas ofertes de alguns a ajudar a dit gran cost, lo més donar una o dos vegadas sinc-centas o mil lliuras y no donar res més, y aixís la obra poch o gens se podrà adelantar per falta de sechs; viscam y vejам luego que tal rehixirà l'orga del Pi, que'l mateix senyor Valldejuli ha ohit y dit-nos que no valdria res y que ab tot de ser parroquià de Santa Maria no aproba a aquell gran armatosta de son retaule major; així de tot "andan opiniones" com també de gustos en las viandas» (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 209-210).

1808, gener, 19: El baró de Maldà, després d'assenyalar que, per a algunes persones, el nou retaule major del Carme resulta desproporcionat, diu: «Y [temen que] lo mateix defecte no sie en lo retaula major de màrmol y jaspe, de molt més magnificència y cost, de la parroquial iglésia de Sant Just y Sant Pastor, per lo que quedarà molt angustiat lo presbiteri, segons ab lo comensat treballat dels sòculs ho apar» (*Calaix de sastre*, XXXV, pàg. 32).

1808, gener, 21: «Per ara queda llest lo sòcul de marbre y paviment de pedra regular del presbiteri, [...] en què descansa la mesa y sacrari, ab barandilla de ferro que'l circuheix, com he vist en est matí [...]. Si ha pessetas, se anirà, al sòcul y paviment llest, a empendrer la costosa obra de aquell retaula major, anant assentant los mestres de casas y manobras fins 12 columnas de màrmol, fins a acabar-lo de enllestir» (*Calaix de sastre*, XXXV, pàg. 38).

1813, gener, 1: A Berga arriben notícies contradictòries sobre les obres del retaule major de Sant Just (*Calaix de sastre*, XLV, pàg. 6).

1816, gener, 9: «Se passa luego a treballar lo nou retaule major de màrmols de la parroquial iglésia dels gloriosos màrtirs Sant Just y Sant Pastor de la present ciutat, y si donar per est quatre mil lliuras lo senyor don Joseph Alexandre Larrard» (*Calaix de sastre*, LI, pàg. 16).

1816, desembre, 19: «Avui, per disposició de Sa Il·lustríssima y per mandato al senyor vicari perpètuu doctor Puig, se ha tencada la iglésia de Sant Just de esta ciutat, a fi de poder col·locar lo nou altar major de aquella iglésia, tot de jaspe y a expensas de sos parroquians, que diuhen serà molt sumptuós, de cost y de gust superior a la baluerna de l'altar major de Santa Maria, també de jaspe. Y ab est motiu, y durant las obras, servirà de parroquial la iglesieta antes capella de Nostra Senyora de Esperansa o del Monte de Piedad, ahont residirà aquella reverent comunitat [...]. Diuhen que costarà lo col·locar dit altar unas dos mil sis-centas lliuras, ab què se veu lo gran cost de tant magnífica y voluminosa obra» (*Calaix de sastre*, LII, pàg. 269-270).

5. L'altar major de l'església del Carme, 1804-1816

1804: Sobre la substitució del retaule major de l'església del convent del Carme de Barcelona (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 46).

1804, juliol, 17: Comentari sobre els projectes, fins ara frustrats, d'un retaule nou per a l'altar major de l'església dels carmelitans calçats (*Calaix de sastre*, XXIX, pàg. 49-50).

1805, juliol: Els fusters desmunten el retaule vell del convent del Carme; en el retaule vell figurava la imatge de Santa Marta, perquè els taverners havien donat part del terreny ocupat pel convent del Carme (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 301-302 i 354).

1805, juliol, 30: Han començat els treballs de desfer el vell retaule major (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 362-364, 371, 387-388).

1805: Notícia del nou retaule major del convent del Carme (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 455-456).⁶³

63. Explicació tècnica força precisa sobre el nou altar major i nou retaule major del convent del Carme; hi intervenen: Pere Serra [i Bosch], "arquitecte del

1805, novembre: Notícia del nou retaule major de l'església del Carme (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 695-696).

1806, gener, 13: El baró de Maldà aconsella als carmelitans calçats prendre paciència i esperar el retorn de la pau –i la reactivació de la vida econòmica barcelonesa– per demanar almoines i ajuts per al nou retaule major, perquè el moment actual, de misèria, no és propici per fer dispendis (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 46-47).

1806, juny, 23: «En quant a la iglésia de Nostra Senyora del Carme, queda prou adelantat en la més de mitja dotsena de columnas grosas de formació del nou retaule major y presbiteri en sos dos colaterals que fineixen ab iguals bases, columnas grossas y capítells; tot allò per ara en brut, embarazant-lo tantas bastidas de llarch y de través; y aixís se ha adelantat a alguns palms més a la iglésia lo retaule provisional de perspectiva, que serveix de [retaule] major, ab lo nincho y imatge de la Mare de Déu del Carme y lo sacrari baix a la grada, y fora que queda la demás unió de perspectiva pintada en los colaterals de dit retaule interino, sent fora ya tot de la barandilla de ferro del presbiteri, sens treball algun, per no passar de ferros llarchs, com de balcons regulars. Veurem tot aquell treball de estuco, quant sia acabat, què tal serà, si serà patàfia o no tot aquell retaule major y demás adnexos en lo presbiteri de aquella iglésia del Carme; est treball, que es pensa necessitar-se més de un any y los medis pecuniaris, ara en temps de guerra que van prou escassos» (*Calaix de sastre*, XXXII, pàg. 634).

1806, juliol: El baró de Maldà recorda que en el retaule major recentment retirat hi havia, damunt del nínxol de la Mare de Déu, un altre nínxol amb una figura de Santa Marta, «de bulto, dorada, amb la serpents als peus, duhent o empuñant ab la mà dreta el salpassé i en la mà esquerra la calderilla» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 77).

rei", i Francesc Carabent, escultor (ACA, Monacals d'Universitat, 27, f. 200 i 219v).

1806, agost, 26: «En la iglesia de Nostra Senyora del Carme he vist [...] tot aquell embigat de presbiteri fins dalt a lo arch de la bòbeda al dret y al través, ab algunas com encaballadas, veyent-se no obstant lo que serà llest; lo retaula major, en tantas columnas grossas y lo nincho del mitg o camarin en què es col·locarà a Maria Santíssima del Carme» (*Calaix de sastre*, XXXIII, pàg. 170).

1807, juliol, 15: «Lo retaule provisional de perspectiva pintada en què és la imatge de la Mare de Déu del Carme [...]. Veyent-se ya adornada de escultura y dorada la bòbeda de est [nou retaule] y col·locada en lo nou camarin a la Santíssima Verge Carmelitana. Se diu si, a més del estuco en lo retaula major, se estucarà a tota la iglesia, s'í seguirà a la demás bòbeda, como així ha comensat, si mudar-se lo portal major». Seguidament, el baró de Maldà comenta que, gràcies als devots, a les rifes i a les aportacions de la Pia Unió del Rosari, els carmelitans han pogut fer una despesa de 14.000 lliures (*Calaix de sastre*, XXXIV, pàg. 547).

1808, gener, 19: «Hem vist fora ya todas las bastidas y demás embigats de son nou retaula major, que fa un xiquet més de figura, emperò las columnas massa grossas, parexent algo desproporcionadas ab las dels costats, que estrañen prou a aquell ample y capaz presbiteri de iglesia antes de la execució de tant vasta o basta obra, segons a nostres ulls y als meus nus ho pareix. Així també, lo millor que és, la volta, ab tots aquells dibuxos de relleu dorats. Per ara los religiosos carmelitas tenen això fet, y lo demás se veurà ab lo temps, si hi ha diners, sent mal temps est de poder-se'n recullir per causa de la guerra [...]. Lo frente forma 4 columnas grossas o vuit ab friso y alquitrava en lo llarch del presbiteri, y sobre, al mitg, otras columnas no tan altas, ab un com medalló o relleu dorat ab la Anunciata, finint ab triangular. Y si los taberners no hi veuhen posada a Santa Marta, no ne estaran gens contents, sent patrons de aquella iglesia. En lo parer del doctor Anton Bardolet [prevere i company de passejos del baró de Maldà], considerant-lo que serà esgarrat, nos ha dit que millor fóra tirar-lo a terra, tot lo per ara treballat, atesa sa desproporció; mes altres diuhen que quedarà bé. En fi, quan quèdie llest, se veurà què tal haurà rehixit, ab lo estuco donat, a obra de tal magnificència» (*Calaix de sastre*, XXXV, pàg. 31-32).

1808, abril, 18 (Dijous Sant): «En la iglesia de Nostra Senyora del Carme ha servit ya, mes sens estucar per ara, lo nou retaule major, que no apar tant desfigurat en sas tant grossas columnas com nos el figuraban, mes ab una idea tota diferent dels demás retaulas que en esta tarde he vist [...], ben il·luminada ab idea que quedaba la graderia y prou alta, com veyem la del tabernàculo o descalabrado monumento que nota Pons en sos viatges, emperò a nostres ulls trau bé tota aquella il·luminació en la parroquial iglesia de Santa Maria del Mar, y també en la del Carme, desembarazat est de todas las bastidas al dret y al revés.⁶⁴ Fora també aquell gran orga de sols planta de fusta, color de perla igual al del frente de ést, que ara que sona y lo altre no, com he vist posats los domasos o altre roba bermella y groga; també paredadas o tancadas las dos finestras grans del presbiteri de vidres pintats de aquell temps que hi havien en Barcelona pintors de vidrieras que formaban gremi, y havent faltat lo últim, que era lo Sr. Ravella, vidrier, cantonada sa butiga a la plasa del Angel y carrer de la Argenteria, se han acabats tots los pintors de vidrieras. Així també se ha vist aquell primorós techo de escultura y dorat ab volta de son presbiteri, tenint lo impediment fora de fustas» (*Calaix de sastre*, XXXV, pàg. 245-246).

1808, juliol, 15: «Lo presbiteri, desembarazat que ya queda de tot aquell fustam en sa gran fàbrica del retaule major, que es veia tot desembarazat, ab tot aquell entatxonat y dorat de la bòveda de dit presbiteri» (*Calaix de sastre*, XXXVI, pàg. 229-230).

1815: Els claustres i la porteria del convent del Carme es troben emblanquinats i sense pintures (*Calaix de sastre*, L, pàg. 294).

1816, gener, 9: «Se adorna, a no [ser] ya llest, lo camaril de Nostra Senyora del Carme de sa iglesia de pares carmelitas calsats» (*Calaix de sastre*, LI, pàg. 16-17).

64. El baró de Maldà es refereix a la furibunda crítica del baldaquí de Santa Maria del Mar publicada per Antonio PONZ, *Viage de España*, Madrid, Antonio de Sancha, vol. XIV, 1788, pàg. 15-16.

1816, agost, 5: «La iglesia de Nostra Senyora del Carme, se ha dit correspondrà lo techo de escultura y dorat com ya és en tot lo voltant del presbiteri, ab la anyadidura de columnas de capella a capella, que serà de un cost molt considerable y necesitar-se de llarch temps, cosa de quatre o més anys, a conclourer-se, sent molt lo treball en tot est adorno, que admirarà, quant quèdie llest, als espectadors, los quins llavoras visquien. Y sent molta la devoció a la Mare de Déu del Carme, no faltaran algunas mils lliuras a la total recomposició de dita iglesia, y podrà ser que en tot aquest temps lo diner de Amèrica tòrnie a córrer» (*Calaix de sastre*, LII, pàg. 59).

6. Més enllà de l'àmbit eclesiàstic: les obres de Llotja, 1776-1816

1776, febrer: «També en la Llotja se van continuant las obras exteriors. Alzadas sas parets de pedra picada, ab dos portals magnífics, se van fent en la continuació de la tal obra, frente dels Encants, sent alzadas las tals parets que cubran las antigas en las tres parts de la mencionada Llotja cosa de 3 estats de home; y en quant a son interior, se embelleix el pati o zaguan en forma oval, seguint la nova planta de arquitectura. Inclosa dintre del pati la capella àzia al convent de pares de Sant Sebastià, la que és molt pulida y capaz y son altar és estuco. Tota esta obra que se va fent, la que tardarà alguns anys a concluhir-se, se deu a la sollicitut y cuidado del senyor actual intendent Castaños, y no menos las infraescritas acadèmias de dibuix y nàutica (*Calaix de sastre*, I, pàg. 42; Boixareu, I, pàg. 47, transcripció parcial).

1778, febrer, 19: «...la gran fàbrica de la Llotja, tota de pedra picada, molta porció yaalzada» (*Calaix de sastre*, I, pàg. 112; Boixareu, I, pàg. 66).

1787, març, 7: «En la paret llarga y de molta arquitectura antiga de la Llotja, a la vanda de mar y cantonada que trau als Encants, se

han posadas entenas llargas y bastidas o ponts volants per proseguir aquella gran obra de pedra picada que molt temps ha que està parada» (*Calaix de sastre*, II, pàg. 211-212).

1788, desembre, 4: «Continua-se la obra de la Llotja de pedra picada a la vanda de muralla de mar, y fets ya los arcs així mateix, y posadas las rexa moltes de ellas en sas oberturas» (*Calaix de sastre*, III, pàg. 153).

[1790]: «lo portal de dins, que és lo principal, y escalas des de ahont se puja a la Llotja, són fetas ab una idea que no hi ha altres que se li iguàlian en la delicadeza de son treball, disposició y círculs [que] forman» (*BC*, Ms. 402, pàg. 44, dreta).

1791, gener, 25: «De present se continua la obra de pedra picada en tot aquell tros de paret de la Llotja, a la part de muralla de mar, havent-se començat a vestir lo portal gran rodó de dita Llotja, y així mateix tota la demás paret, fins a conclòurer-se a tot aquell vastó y sumptuós edifici» (*Calaix de sastre*, VI; Boixareu, I, pàg. 251).

1792, setembre, 2: «Se van pujant las parets de la Llotja frente del palacio del General» (*Calaix de sastre*, VII; Boixareu, II, pàg. 43).

1795, juny, 8: «Lo frente de la Llotja devant del palàcio del General queda molt adelantat en sa construcció de columnas, molt cerca ya de acabar-se, levantada una gran pedra sobre al mitg per la col·locació –com és de pensar– de las armas del Rey o de esta Molt Il·lustre Ciutat (*Calaix de sastre*, XI, pàg. 14; Boixareu, III, pàg. 34-35).

1796, novembre, 28: «Actualment se va empedrant tot lo devant de la Llotja, sa nova fàbrica, proseguint-se en empedrar a un costat, y axís detràs, y altre costat en la plaza y frente del real palàcio; acopiada allí molta pedra per al efecte, y altra de la runa que se ha tret de la Llotja a son detràs, frente de muralla de mar, qual obra de empedrar-se aquell terrenó ha vingut a comensar a mediats de aquest mes corrent de novembre» (*Calaix de sastre*, XIII, pàg. 506; Boixareu, III, pàg. 162, transcripció parcial).

1797, febrer, 14: «De present se derriba a una paret de mahó que tapaba lo àtrio y balconada de la nova obra de la Llotja, al devant de Palàcio y la plaza, veyent-se a totas sas sumptuosas y primorosas columnatas; obra tota aquella de esquisita arquitectura; y acabada, no deixarà de ser la admiració de tothom per sa solidez y gust, bé que est no admira ara tant per los que no lo entenen com la acabada obra de la Aduana, parexent més hermosa en tot quant se veu per part de fora dita Aduana» (*Calaix de sastre*, XIV, pàg. 101; Boixareu, III, pàg. 177).

1797, abril, 17: «Cosa de un mes o cerca que quedan desembarazats dels mahons y pedras los archs del pòrtich de la Llotja, devant de Palàcio» (*Calaix de sastre*, XIV, pàg. 265; Boixareu, III, pàg. 192).

1797, novembre, 3: «Se han posadas ya las portas color de xocolate ab rallas blancas en los dos portals de la Llotja a la part de la muralla de Mar» (*Calaix de sastre*, XV, pàg. 513-514).

1798, maig, 5: «Avui se ha acabat de empedrar lo paviment del gran saló de la Llotja, obra de molt gust y primor, que forma uns dibuixos o dissenhos de pedra màrmol blanch y blau, y luego se passarà en lo pati del frontis, devant Palàcio, a empedrar aquell lloch, ahont se col·locaran dos varandillas angulars de pedra picada y, sobre, unas estàtuas, y també se diu que en lo remate de la obra se erigirà una estàtua colossal al mitg del pla de Palàcio, del monarca reynant» (*Calaix de sastre*, XVI, pàg. 348; Boixareu, IV, pàg. 48).

1799, febrer, 19: «Ha arribada ya tota la pedra que faltaba a la gran obra de la Llotja» (*Calaix de sastre*, XVIII, pàg. 127; Boixareu, IV, pàg. 159).

1799, març, 18: «A la vora del nou àtrio de la Llotja, en què quedan col·locats los pedestrals o bases de pedra picada per la continuació de aquella gran obra, quedan oberts fonaments en quadro àzia muralla de mar, per un quartel, com així se opina» (*Calaix de sastre*, XVIII, pàg. 219).

1799, març, 26: «Lo que havia notat [de] quedar oberts fonaments per un quartel a la vora de la Llotja, queda aquell terreno destinat per plaza del blat, que era en la plaza de Palàcio; y la [sic] zanjas fetas són per no arrimar-s'í los carros y carretas, segons he sabut fer-se dita plasa per blat allí per lo senyor marquès de Ciutadilla, director de Llotja, y tenir-s'í de col·locar sobre dels pedestrals estàtuas ya fetas, no tenint efecte per ara per causa de la actual guerra ab los inglesos, no poden surar lo comers, ni las fàbricas» (*Calaix de sastre*, XVIII, pàg. 249-250).

1799, desembre, 5: «Se han desembarcadas, vingudas de Gènova, las grans pezas de màrmol, estàtuas, que han de col·locar-se sobre dels pedestrals en tot lo voltant o quadrat àtrio de la Llotja» (*Calaix de sastre*, XIX, pàg. 558; Boixareu, IV, pàg. 260).

1802, maig, 2: «Se ha dit si haver librat lo Rey per los gastos y adornos de balcons que faltan a posar en la Llotja per lo allotjament de las personas reals de Nàpols, quan vingan, fins a la suma de cent sinquant mil lliuras» (*Calaix de sastre*, XXIV, pàg. 398; Boixareu, VI, pàg. 46).

1802, maig, 9: «Se ha dit si haver-se embiat a Gènova per màrmols, estos per los embelliments de la Llotja en sos balcons y balustres, com així és lo balcó del mitg de la Aduana, al preu cada balustre de vuit duros; no sé si també fer-se la escala de màrmol, per lo gran obgecte del dia que se espera, qual és la vinguda de Ses Reials Magestats» (*Calaix de sastre*, XXIV, pàg. 424; Boixareu, VI, pàg. 49).

1802, maig, 13: «Ab lo motiu de la vinguda dels Reys, se ha donat mà a la obra projectada y que tal vegada de molts anys no se hauria fet, de las estàtuas de màrmol que se han de col·locar al frontis y pòrtico del magnífich edifici de la Llotja. Y respecte que lo temps és curt, se ha repartit lo treball entre vàrios arquitectos [sic]; y entre estos lo Gurri la comissió de fer duas. Y és laboriosa tarea de serrar las pedras ab las serras de ferro, y lo artifici de una canal de agua y arenas que de continuo destilan sobre la obertura, ab una música contínua que rasca las tripas de zic zac, suant

ab fatiga los que maniobran, que són alguns soldats de valons y altres. Y se pot dir que esta és la primera de las moltas projectadas per embellir y millorar a Barcelona [per la visita dels reis]» (*Calaix de sastre*, XXIV, pàg. 444-445).

1802, maig, 15: «Entre mitg de la paret de la Llotja y de la casa dels Padres de Sant Sebastià, eixida als Encants o plassa, queda adelantat un toldo triangular, de llatas per ara, fins a cubrir-se, y servir est per lo treball comensat de serrar-se la pedra per las estàtuas de la Llotja, conforme ya tinch notat» (*Calaix de sastre*, XXIV, pàg. 456).

1802, maig, 29: El frontó triangular de Llotja corresponent a la façana del pla de Palau, cobert amb una vela que oculta els treballs d'embelliment que s'hi fan (*Calaix de sastre*, XXIV, pàg. 539-540).

1802, maig, 30: També es troba «ab bastida y tapat» el frontó corresponent a la façana de la muralla de mar (*Calaix de sastre*, XXIV, pàg. 545).

1802, juny, 10: «Dintre de la Llotja treballan, segons se me ha dit, 200 hòmens en lo pulit treball de baranas de màrmol y demás requisits» (*Calaix de sastre*, XXIV, pàg. 583; Boixareu, VI, pàg. 64, transcripció més extensa).

1802, juny, 16: «En lo triàngul [frontó] de la paret de la Llotja a la part de muralla de mar, quedaba descubert en esta tarde tot aquell enigma tapat, est de un blanch medalló ab las armas de la Llotja, que donan algun símil a las de la Ciutat; en éstas, figurat lo mar, com casa de comers; continuant-se los demás treballs en sas cantonadas, que per ara no es veuhen més que fustas y bastidas, tot que, llest, admirarà a tota Barcelona» (*Calaix de sastre*, XXIV, pàg. 606; Boixareu, VI, pàg. 65).

1802, juny, 23: «En quant a l'embelliment exterior de la Llotja, se descobran en un dels ànguls de aquell tant vast y sumptuós edifici lo busto de pedra o màrmol blanch de un Mercurio ab alas a la part de muralla de mar, y altre busto així mateix a la part opos-

ta, ignorant-se per ara lo que significarà, dient-se si figuraran los 4 bustos o figuras las 4 parts del globo. En quant al medalló de pedra blanca o màrmol sota de la paret triangular de dita Llotja a la vista de muralla de mar, ab corona condal sobre, ab las barras de Aragó y Cataluña, quedan sota esculpidas unas lletras que diuhen en llatí *Terra dabit merces, undaque divinas* [sic], de alusió al comer, ab dos genis als costats de aquell medalló que presentan al públich» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 33; Boixareu, VI, pàg. 70).

1802, juliol, 3: «Lo de sobre del gran edifici de la Llotja pareix ser tot gàbias, o més prest tendas quadradas per treballar-hi còmodament los empleats en aquell embelliment exterior de un tant vast edifici, que quan se descòbria, tots veurem que tal pareixerà» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 82-83).

1802, juliol, 15: «Lo xasco que tenen en quant als màrmols de balustradas per la Llotja és faltar lo arribo de molts de Itàlia. Però com hi ha tanta indústria en escultors y dels demás oficis, se passaran a suplir de fusta donant-se'ls de blanch per un interin, a imitació de aquells de màrmol, part ya, com així de màrmol en la barana de la escala principal dintre de la Llotja. Frente de la escala principal se presentarà una primorosa font ab unas sirenas y un Neptuno tot de màrmol, que està treballant Gurri» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 123-124).

1802, juliol, 17: «Dalt de la balustrada exterior de la Llotja, per entre aquells cuberts com gàbias quadradas y tapadas, se ha vista ya una de sas estàtuas de pedra» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 128; Boixareu, VI, pàg. 85).

1802, juliol, 30: «Fins a 7 estàtuas sobre de aquell superb frontis de la Llotja, ab doradura en lo escut de armas del mig; així també moltes estàtuas colossals, com aquellas en lo [frontis] de la part de muralla de mar» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 183).

1802, agost, 19: «Las estàtuas que adornan las balustradas de la Llotja, frente lo Palacio y muralla de mar, ab los gerros, quedan

descubertas, y col·locadas dos o tres a un cantó de àtrio de la dita Llotja» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 252).

1802, agost, 22: «Com cada qual diu son sentir, passant un [individu] prop de mi al pujar a muralla de mar des de la plassa de Palacio, he ohït que deya a un altre semblar una professó tantas estàtuas allí dalt a la Llotja, prenent la fresca llavoras» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 266; Boixareu, VI, pàg. 101).

1802, agost, 23: «En quant a la Llotja, quedan posats ya los balustres en dos o tres balcones, y havent-hi dintre molt encara que fer, vetllan tota la nit los treballadors» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 272).

1802, agost, 24: «En lo pati interior del famós edifici de la Llotja se han col·locadas avui las 4 estàtuas de màrmol en sos respectius ninchos angulars, y al mitg, no del pati, sí de aquell quadràngulo entre dos de dites estàtuas, la de Neptuno ab dos sirenas, que han de ser la admiració dels barcelonesos y forasters quan quèdia llista aquella gran obra, que se està rematant y ha de donar honor als arquitectos y estatuaris de aquest pahís, ab lo més visible desengany dels forasters, que no excedeixen als nostres en res, ans bé, se pot dir que los nostres tenen més gust y primor en sas obras, com ho manifesten los balustres de màrmol, de molt més mèrit los que se han treballat aquí en Barcelona que los que han vingut de Gènova; y aixís ya no necessitam dels forasters, com antes se creya, milloradas en un quant més totes nostras manufacturas, que formen lo honor més distingit de esta Província» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 275-276; Boixareu, VI, pàg. 102, transcripció parcial).

1802, agost, 29: «Se han desmuntat los pilars o bases del pòrtich y entrada de la Llotja, ahont devian col·locar-se estàtuas, però per causa del poch temps no ha pogut verificar-se; y ara se estan col·locant las grans reixas en los portals de dit edifici, que diuhen ser de hechura inglesa, treballat tot del pays, de tant primor com si fossen treballadas en Londres» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 302-303; Boixareu, VI, pàg. 104).

1802, agost, 30: «En la magnífica sumptuosa escala de la Llotja se han posadas dos estàtuas grans de màrmol, quedant posats ya tots los balustres també de màrmol, que es pot dir obra de romans per tanta estatuària a dins y a fora; y per la promptitud en los balcones, ahont no han bastat balustres de màrmol, se han col·locat de fusta ab jaspeat» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 308-309).

1802, setembre, 3: «Quedan posats los balustres en la gran balconada del mitg de la Llotja a la part de muralla de mar, y també en los demás balcones que no ixen en fora» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 322; Boixareu, VI, pàg. 108).

1802, setembre, 7: «En lo frontis principal de la Llotja se havia figurat de guix y relleu lo nostre cathòlic monarca, adornant son busto de genis, o sia àngels ab alas, ab coronas triumpfals y la trompeta de la fama; però, examinada millor la cosa, fent y desfent en mitg de tanta tabola, en lloch de aquell busto se han col·locat dos quadros del rey y de la reyna dorats, a manera també de bustos, y ab los mateixos trofeos que antes, però se han aïdit sota estas paraulas ab lletras doradas *Carolo IV et Aloisie regnaribus anno 1802* [sic]» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 341; Boixareu, VI, pàg. 109).

1802, octubre: Descripció de la il·luminació exterior durant l'estada de Carles IV (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 447, 456, 462, 466, 471; Boixareu, VI, pàg. 127 i s.).

1802, octubre: Sarau ofert per la Junta Particular de Comerç a la família reial a Llotja: descripció del guarniment, enllumenat, etc. (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 505).

1802, novembre, 4: Il·luminació de Llotja (per l'onomàstica del rei?) (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 563, 568, 581).

1802, novembre, 12: Comentari del baró de Maldà sobre la poca cura que el seguici de Godoy ha tingut amb el parament de Llotja (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 603-604; Boixareu, VI, pàg. 147-148, transcripció).

1802, desembre, 11: «Una de las estàtuas de guix compost del desobre de balustrada de la Llotja –la que segueix a la de la cantonada de muralla de mar– queda sense bras, y ab lo temps perilla que, si no totes aquellas estàtuas, algunas quèdian sense brassos, ni caps, si segueixen a esta referida, ab las inclemèncias del temps, allí dalt prenent la fresca, lo sol, la pluja, los vents y pedregadas, no podent-se recollir dintre de la mateixa Llotja, después de un cost tant considerable de totes aquellas estàtuas y demás adornos dintre y fora, anant-se'n al burdell moltes cosas fetas» (*Calaix de sastre*, XXV, pàg. 692; Boixareu, VI, pàg. 158, transcripció més extensa).

1803, març, 12: «En lo últim balcó de la Llotja, frente a muralla de mar y a la part de Sant Sebastià, trets de est los muntants y balustres de fusta a imitació de màrmol blanch, com són ya tots los demás, se passen a col·locar los muntants y de seguida los balustres del balcó, com així són los del molt llarch del mitg de un tant sumptuós edifici y de la altra cantonada, y llavoras serà obra completa esta de la Llotja, y venint caudals de la Havana y Veracruz [...], proporcionan, a més del gran balcó de màrmol en la Llotja a col·locar, a omplir las bossas de vàrios [...]; y ara se verifica ya lo lema sota de las armas de Aragó y Cataluña a la vista de muralla de mar ab lletras doradas *Terra dabit merces, undoque diarias* [sic] (*Calaix de sastre*, XXVI, pàg. 163-164; Boixareu, VI, pàg. 191).

1803, març, 23: «També queda ya col·locada la nova balustrada de màrmol, com així són las demás, en lo últim balcó de la Llotja, a la vista de muralla de mar y a la part de Sant Sebastià, ab el que queda tota aquella obra completa o acabada» (*Calaix de sastre*, XXVI, pàg. 192).

1803, abril, 9: «Sobre del magnífich edifici de la Llotja se van, cosa de uns dos o tres dias, desfent y trayent de totes aquellas llargas balustradas las estàtuas de guix compost amb agullas de ferro –que es veuhen éstas més ya que no las estàtuas– a un costat, a la part de Sant Sebastià, quedant-ne per ara 13 al devant de muralla de mar, faltant ya las 4 hi havia; ab la experiència temps atràs de

haver caigut una de aquelles estàtues, que ya feren son paper en lo recibiment aquí de Sas Reals Magestats y en lo temps de sa demora en esta capital; y així evitar-se un estrago a atrapar a algun, cayent de tant alt, y faltar ya un bras a una de aquelles estàtues; se veurà si totas aniran fora» (*Calaix de sastre*, XXVI, pàg. 249).

1803, abril, 15: «Quedan ya fora totas aquelles estàtues dels dos frentes de las balustradas de la Llotja, a la part de Sant Sebastià y devant de muralla de mar y la del cantó, per proseguir-se en traure's a las demés sens cap ni mitg cos ab la agulla de ferro, com si mai hi haguessen estat allí dalt, mostrant sos trofeos o insígnias fabulosas, pròpias dels deus, aplicadas a las arts y al comers, no sent ya las estàtues ni comers ni arts, sí que trossos de guix, y faltan los reals obgetes de alashoras, que devian manifestar los adelantaments de nostres catalans en la indústria y arts» (*Calaix de sastre*, XXVI, pàg. 272).

1803, abril, 22: «En quant a las estàtues de guix compost, ya han desaparegut totas de sobre las balustradas del superbo edifici de la Llotja» (*Calaix de sastre*, XXVI, pàg. 306).

1803, juny, 26: «He vist quedar fora la llarga balustrada de màrmol o alabastro dels 3 portals del mitg del gran edifici de la Llotja a la vista de muralla de mar» (*Calaix de sastre*, XXVII, pàg. 25).

1803, juliol, 7: «En la llarga balconada de la Llotja, ya dias faltaba la de màrmol, com ya és en las demés, se tornà a col·locar fins a deixar-la com antes» (*Calaix de sastre*, XXVII, pàg. 64).

1803, juliol, 7: «[Han desaparegut] las demés estàtues sobre de las balustradas de la Llotja y de son pòrtich» (*Calaix de sastre*, XXVII, pàg. 65).

1803, novembre, 21: «En quant al superbo gran edifici de la Llotja, que se hi treballa dintre, en sos primors que faltan de concluhir, ohint ya dias des de muralla de mar pichs de pedras detràs de algun balcó, tapats los balustres y baxos ab drap blanch, no sabent a què fi, hem descubert en esta tarde [...] a dos o tres balcons de

aquell frontis de Llotja àzia la plaza de Palàcio, en seguida de sas ben treballadas cartelas, anyadidas a éstas per igual primor los sòculs que antes no eran en la seguida dels balustres de màrmol blanch en tots aquells balcons de empit, prosseguint-se ab igual uniformitat en los demás balcons, y per millor acompanyar a la gran balconada del mitg y en la dels ànguls de dita Llotja. Dintre, en lo gran saló se passa a disposar un aparato magnífich de columnas per quant se fàssia la funció de las obras treballadas per los minyons [de les escoles de Llotja] y repartiment de premis» (*Calaix de sastre*, XXVII, pàg. 519).

1804, gener, 16: «Se continua en lo gran edifici de la Llotja en la part dels Encants, lo que ya queda llest en los balcons de la part de muralla de mar. Y cert subgecte considera patàfia totas aquellas grans balustradas de màrmol, sí que millor foren de ferro y bronses treballats» (*Calaix de sastre*, XXVIII, pàg. 58; Boixareu, VII, pàg. 10, transcripció parcial).

1805, gener, 14: «He sabut que dias passats se obrí la petita iglésia o oratori en la Real Casa de Comers y Llotja, en lo mateix lloch que serví de cuyna per lo Generalíssim senyor Príncep de la Pau durant sa mansió y de Sas Reals Magestats en ésta, ab què se veu la gran diferència de aquell lloch, destinat antes per usos profans y ara empleat per la adoració de Nostra Déu. La peza és hermosa y despejada, ab lo altar de perspectiva pintat, graderia de estuco y banchs en sos colaterals de cahoba, tot al gust serio del dia, y detràs una sagristieta ab sos armaris, magestuosos y de primor, los mateixos que antes eran, y a més altra peza bastant espayosa, per col·locar lo necessari y demás corresponent al culto del mateix oratori. Se féu una funcioneta en lo dia en què s'obri [...]. Y se creu que aquell altar de perspectiva serà ab lo temps de pedra jaspe o marbre, conforme la magnificència de tan sumptuós edifici» (*Calaix de sastre*, XXX, pàg. 53-54; Boixareu, VII, pàg. 78, transcripció parcial).

1805, novembre, 28: «Havent-se descobert en lo gran saló de la Llotja algun perill en una de sas columnas, que podria donar estrago, se passa est a prevèurer per a que no sia, ab tant necessari

adop, y aixís se diu que no servirà per saraus de màscara en lo vinent Carnaval» (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 717-718).

1805, desembre, 15: El baró de Maldà torna a dir que no es podran fer balls de màscara a Llotja per manca de seguretat (*Calaix de sastre*, XXXI, pàg. 772).

1808, gener: Estada de la reina d'Etrúria en el seu viatge cap a Madrid; s'il·lumina la façana de Llotja sobre el pla de Palau d'una forma que el baró de Maldà qualifica d'«admirable [...] com un volcà de llums» (*Calaix de sastre*, XXXV, pàg. 50, 51, 52, 64-65).

1815, gener, 30: «Per poder fer los saraus de la Llotja en lo gran saló, y respecte de haver fet moviment una de las columnas, encara que ella queda ben apuntalada, se tingué per convenient no fer dits saraus en aquell, sí que més ensà, cap al Pla de Palacio, y perquè hi hagués puesto per cafès y altres desahogos, se eixampla a més el pati de [...] ab un gran cobert ben atapeït de fustas y teulas sobre llatas, que costa una futrar [?] de diners, y diuhen si unas vint mil lliuras, las que rebaixaran molt lo producto dels saraus a favor de la Casa de Caritat. Ara se està treballant la pedra per la nova columna, que serà de molt cost, que se pagarà del fondo del Comers» (*Calaix de sastre*, XLIX, pàg. 45-46; Boixareu, XI, pàg. 14).

1816, gener, 1: En el saló de Llotja, un cop més, comencen els balls de màscara a benefici de la Casa de Caritat [cal pensar que ja s'han reparat els danys que patia una de les columnes] (*Calaix de sastre*, LI, pàg. 2-3).

1816, desembre, 8: «En lo gran saló de la Llotja se treballa ara fortament en tràurer las encavalladas dels dos archs que sostenen las dos novas columnas. Aquesta maniobra és tota moguda dels senyors de la Casa de Caritat, per fer-hi allí los saraus. Però és lo cas que se descubriren aquestos dias esquerdas de consideració en las otras dos columnas vellas, y, per precaucionar tot dany, a la sollicitud de la Junta de Caritat, respongué la [Junta] del Comers sobre lo perill indicat; però desentenen-se de això aquélla,

y ab la declaració dels arquitectes comprats, logrà un mandato del senyor governador a son favor. La disputa se ha empeñat sobradament, se han fet protestas de part de la Junta del Comers, ab esmena de danys y costas de béns propis dels senyors de la Casa de Caritat y se ha recorregut de una y altra part al Govern superior, mentras que han comparegut unas grossas esquerdas en las salas de dibuix, ya desembarazadas per evitar tot fracàs. Lo pitjor és, quant no succhésquie la menor desgràcia, los de la Casa de Caritat no conseguiran lo menor fruit a ells ventatjós, puix que, divulgada esta novetat per tota Barcelona, és de pensar se quèdien sens concurrència de balladors y ab lo gasto gran que han fet; y Déu vüllie que sa temeritat no càusia la menor desgràcia, que sempre seria sensible, y també arruinar-se un dels preciosos monuments de arquitectura de nostres antepassats» (*Calaix de sastre*, LII, pàg. 256-257; Boixareu, XI, pàg. 170, notícia datada el dia 9).⁶⁵

65. A 22 de novembre de 1816, la Capitania General de Catalunya remet aquest escrit a Francesc Renart i Arús: «Constándome la acreditada práctica y pericia que V. tiene en el arte que profesa, he venido en nombrarle para que en unión con los arquitectos don Pedro Serra, don Juan Gliner, don Miguel Bosch, don Jaime Esteve y Carles, don Josef Serra, don Gerónimo Vidal, don Pelegrín Bosch, don Juan Oliver y don Ramon Ferrer pasen, mañana a las diez de ella, a reconocer con la mayor escrupulosidad las dos colu[m]nas de la parte del norte del gran salón de la Real Casa Lonja de esta capital; y cerciorados de los resentimientos y crugidos que en ellas se notan desde antes del año 1805, me pasen a la mayor brevedad posible una relación jurada, que manifieste si sin riesgo alguno podrán egecutarse en dicho salón los vayles públicos de máscara en el próximo Carnaval, en la inteligencia de que se deben quitar los apuntalados de los tres arcos cuyos pies derechos se han rehedificado» (*BC*, Fons família Renart, ll. XXVI / 7).

